

Hejde kyrka

Karaktärisering 2022

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 Gotlands
Museum

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2023/012394.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Hejde socken.....	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	11
Nulägesbeskrivning	14
Kyrkobyggnaden.....	30
Kyrkans huvuddrag.....	30
Byggnadshistorik	33
Nulägesbeskrivning	39
Restaureringar	123
Arkeologi	130
Arkeologi	131
Värdering	132
Allmänt.....	132
Bruksvärden	134
Kyrkobyggnaden.....	134
Kyrkans inventarier	135
Kyrkogården	135
Händelselista Hejde kyrka	137
Lagskydd.....	142
Källor och litteratur.....	144
Otryckta källor.....	144
Tryckta källor.....	144
Kartor	144

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

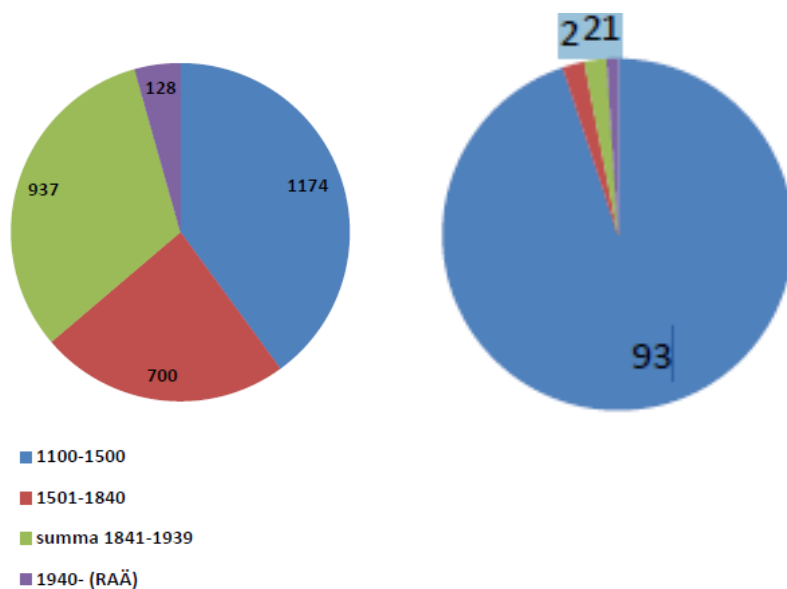
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgs kyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasin väggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Hejde socken

Hejde kyrka ingår i Klinte pastorat. Den ligger drygt 30 km söder om Visby. Hejde socken är en av de större socknarna på Gotland med 224 invånare 2021. Kulturlandskapet är präglat av långvarig mänsklig aktivitet och bosättningar sedan stenåldern, vilket påvisas av fynd från stenåldern och bronsåldern.

Kyrkomiljön

Hejde kyrka ligger invid landsvägen Hejde – Klintehamn, cirka 300 meter väster om det s.k. Hejde kors. I söder gränsar kyrkogården mot landsvägen, i öster mot prästgården med dess omkringliggande park, i norr mot öppet odlingslandskap, och i väster mot en parkeringsplats.

Hejde kyrka med omgivande bebyggelse fotograferad 2019. Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

Hejde kyrkogård tillhör Gotlands medelstora kyrkogårdar. Den har utvidgats vid några tillfällen, senast åt väster där en mur avgränsar den yngre kyrkogården. En trädkrans med unga träd omger kyrkogården. Väster om kyrkan växer en gammal ask planterad i början av 1800-talet, vilken ingick i en äldre trädkrans. Gravar finns spridda på hela kyrkogården.

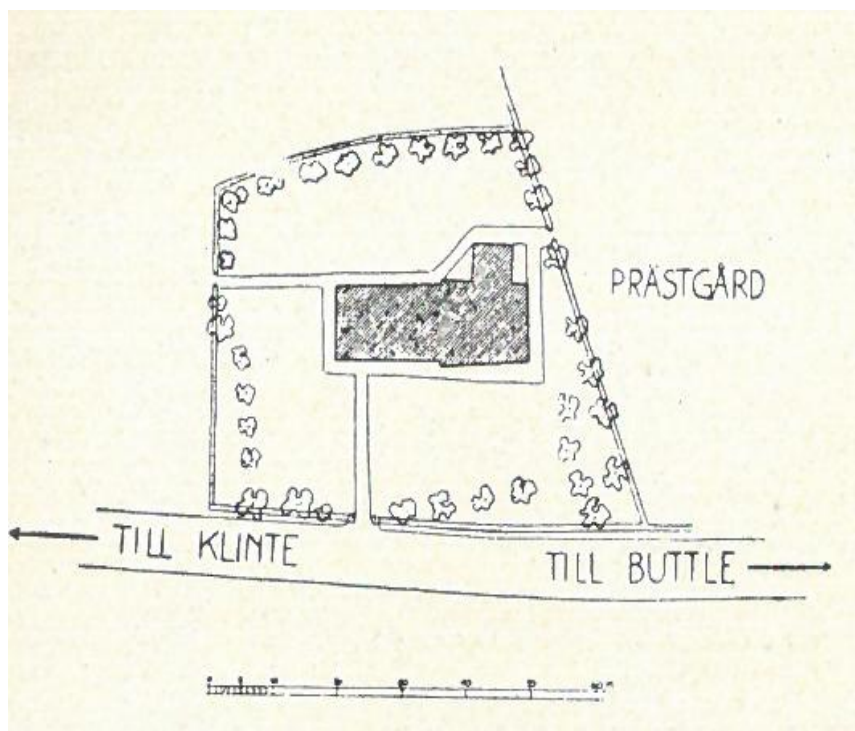
Hejde kyrka med omgivande bebyggelse fotograferad från ovan norr, 2019. Pär Malmros, Visby stift.

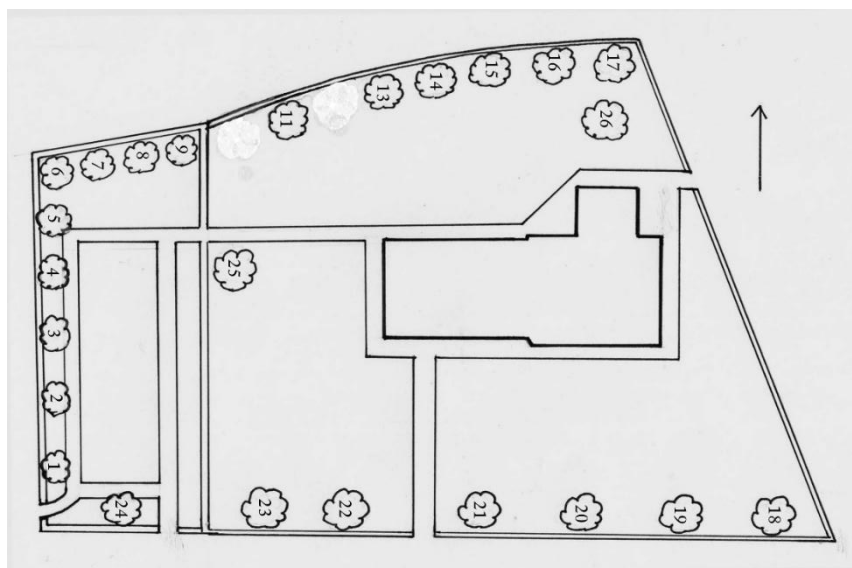
Hejde kyrka och kyrkogård fotograferad från ovan, söder 2019. Pär Malmros, Visby stift.

Hejde kyrkogård fotograferad från väster. Foto ES 2022.

Hejde kyrka.
Kyrkogården omges av
en trädkrans, varav ett
träd finns bevarat idag.
Kyrkogården är ännu
inte utvidgad mot väster.
Ur Sveriges kyrkor.
Situationsplan 1942.

Hejde kyrka och kyrkogård.
Situationsplan reviderad
2022. Gotlands Museum.

Historik

Skattläggningskartan från 1753 visar Hejde kyrka, och prästgården nordost om kyrkan.

Kyrkomiljön omges av åker, ängs- och hagmarker. Kyrkogården har utvidgats vid flera tillfällen.

Under 1800-talets förra hälft utvidgades den successivt åt söder. År 1828 uppfördes kalkstensmurar i norr, öster och väster. Enligt ett protokoll från 1873 låg den så kallade likporten i söder sju fot längre åt öster vid den tiden och var täckt av bräddtak. På lagaskiftes karta 1879 syns kyrkogårdens utsträckning före och efter utvidgningen. År 1949 utvidgades kyrkogården åt väster. Den södra muren spritputsades och avtäcktes med bräder 1942.

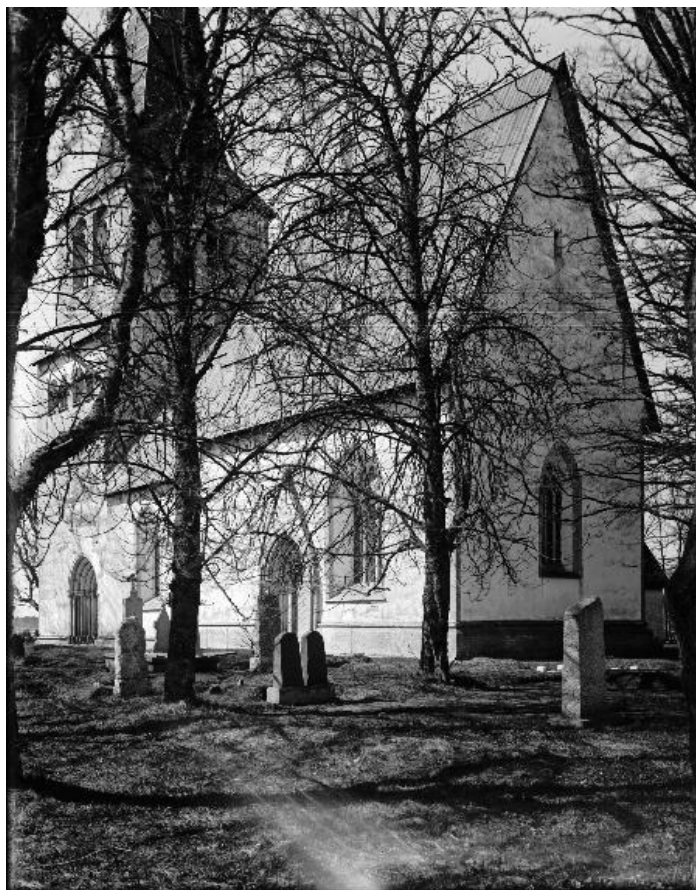
Hejde kyrka. Geometrisk karta 1753.

Hejde kyrka. Lagaskiftes karta 1879. På kartan syns två mindre byggnader på kyrkogården norr om kyrkan. Kyrkogården gränsar i öster till den stora prästgårdsparken.

Hejde kyrkogård söder om kyrkan.
På bilden syns flera gravar omgivna
av häckar, troligen delvis buxbom.
Foto Anders Roland 1925.
Kulturmiljöbild, RAÄ.

Hejde kyrka. Foto Anders
Roland 1928. Kulturmiljöbild,
RAÄ.

Hejde kyrka och kyrkogård fotograferad från sydost. Den östra kyrkogårdsmuren är kallmurad och delvis buktande. Längs muren växer en trädrad med hårt hamlade träd. Gotlands Museums arkiv.

Hejde kyrka och kyrkogård fotograferad från sydväst. Den södra kyrkogårdsmuren är putsad med snedställda överliggare i trä. Gotlands Museums arkiv.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården har oregelbundet rektangulär utformning. Under 1800-talets förra hälft utvidgades den successivt åt söder, och 1949 företogs en utvidgning åt väster. Genom att muren i väster på den gamla kyrkogården har bevarats, kan en gammal och en ny kyrkogård klart urskiljas.

Kyrkogården omges av en kalkstensmur, kallmurad på östra, norra och västra sidorna, och på södra sidan bruksmurad. Den södra muren är även spritputsad och ovansidan täcks med spontade, snedställda bräder. I den norra muren ingår en gravvård. Den norra muren är terrasserad, liksom delvis den västra.

Den södra muren har två ingångar. Ingången i den äldre delen är försedd med dubbla trägrindar mellan putsade oktagonformade kalkstensstolpar, täckta av överliggare krönta av kalkstensskot. Ingången i den yngre delen är utformad som en dubbel trägrind mellan murade kalkstensstolpar, likaså täckta av stenplattor. I östra muren mot prästgården finns en enkel trägrind mellan trästolpar. Västra muren har i anslutning till parkeringen en enkel öppning med nytillverkade trägrindar. En öppning i muren togs upp omkring 2006.

Från de södra och östra grindarna leder grusade gångar fram till kyrkan, som är omgiven av grusade gångar. På den nya delen av kyrkogården löper gångar mellan kvarteren. Belysningen utgörs av belysningsstolpar utplacerade på hela kyrkogården.

Kyrkogården omges av en trädkrans bestående av äldre oxel, friväxande (nr 1-3, 5-9), äldre pelarek, (nr 4-5), äldre askar, hamlade (nr 10-17) och yngre lind, friväxande (nr 18-24). Det finns ett par solitära träd. Centralt vid den västra ingången växer en äldre ask, hamlad (nr 25) och i det nordöstra hörnet en äldre hängalm (nr 26). (Se situationsplan s. 10.)

Den äldre delen av kyrkogården uppvisar varierande typer av gravanläggningar, bland annat tre murade gravvalv eller tumbor. På den gamla delen av kyrkogården står en bildsten (sydost om kyrkan) och mot den norra muren står ett antal gravvårdar lutade.

I den nordöstra delen av kyrkogården anlades en askgravlund 2017.

Hejde kyrkogård fotograferad från ovan 2019. Pär Malmros, Visby stift.

Den södra mursträckningen med putsad mur och spontade snedställda brädor. Foto ES 2022.

Den östra muren av kallmurad kalksten fotograferad från söder. Foto ES 2022.

Den västra muren av kallmurad kalksten fotograferad från norr. Foto ES 2022.

Den norra rundade muren av kallmurad kalksten fotograferad från öster. Foto ES 2022.

Närmast den äldre muren täckt av kalkstensplattor. Den avgränsar idag den yngre kyrkogården i väster. I fonden till höger den norra rundade muren. Foto ES 2022.

Den södra ingången med en dubbel grind i trä och oktagonformade putsade stolpar med överliggare krönta av klot. Foto ES 2022.

Ingång i östra muren mot prästgården. Enkel grind i trä med trästolpar i trä med rundad ovan del. Foto ES 2022.

Den södra ingången till den yngre kyrkogården med en dubbel grind i trä och fyrkantiga putsade stolpar med täckta av kalkstensplattor. Foto ES 2022.

Den västra ingången har en enkel grind. Foto ES 2022.

Gångarna på kyrkogården
är belagda med grus.
Huvudgången vid den
södra ingången. Foto ES
2022.

Grusade gångar i den yngre kyrkogården väster om kyrkan. Foto ES 2022.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2022.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2022.

Den västra delen av den äldre kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2022.

Den västra delen av den äldre kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2022.

En gammal ask, planterad i början av 1800-talet vilken ingick i en äldre trädkrans. Foto ES 2022.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2022.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Närmast står en bildsten. Foto ES 2022.

Vid den norra muren står en bildsten som påträffades vid grävningar för pannrum under golvet i sakristian 1942.
Foto ES 2022.

Den nordöstra delen av kyrkogården fotograferad från söder. I fonden syns en hängalm omgiven av högresta gravvårdar. Granplanteringen vid askgravlunden är idag ersatt av en tujahäck. Foto ES 2019.

Askgravlund i den nordöstra delen av kyrkogården. Foto ES 2022.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2022.

Den yngre kyrkogården i väster, anlagd 1949, fotograferad från sydost. Foto ES 2022.

Den yngre kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2022.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

I fonden gravvård i kalksten i nygotisk stil från 1892. Tidstypisk. Framför, murad grav i kalksten med järnringar från 1845. Utpekade som kulturhistoriskt värdefulla genom sin utformning och ålder. Foto ES 2022.

Gravvård i kalksten från 1910. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom utformning. Foto ES 2022.

Gravvård i kalksten från omkring 1900. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom utformning. Foto ES 2022.

Gravvård i svart granit från 1909. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom utformning. Foto ES 2022.

Kalkstenskors från 1920-talet. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom utformning. Foto ES 2022.

Gravvård i svart granit från sekelskiftet 1900. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom utformning. Foto ES 2022.

Gravvård i kalksten från tidigt 1900-tal. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom utformning. Foto ES 2022.

Gravvård i svart granit från 1904. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom utformning. Foto ES 2022.

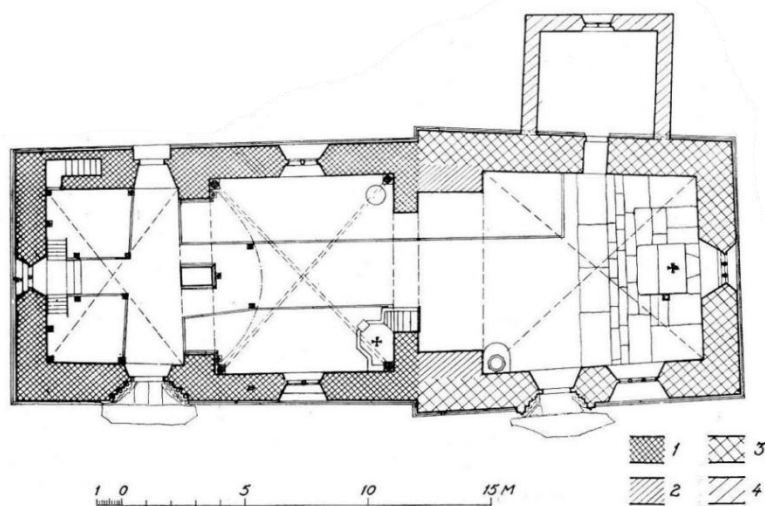
Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

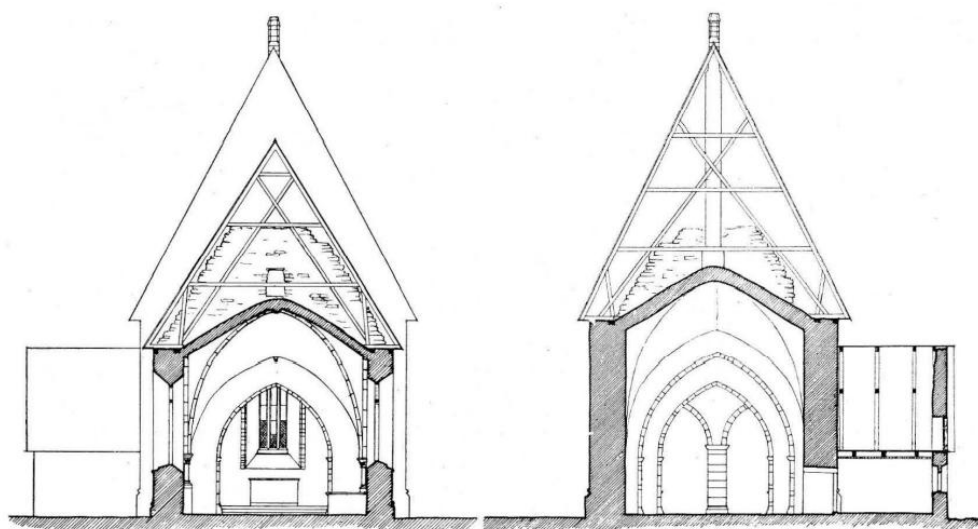
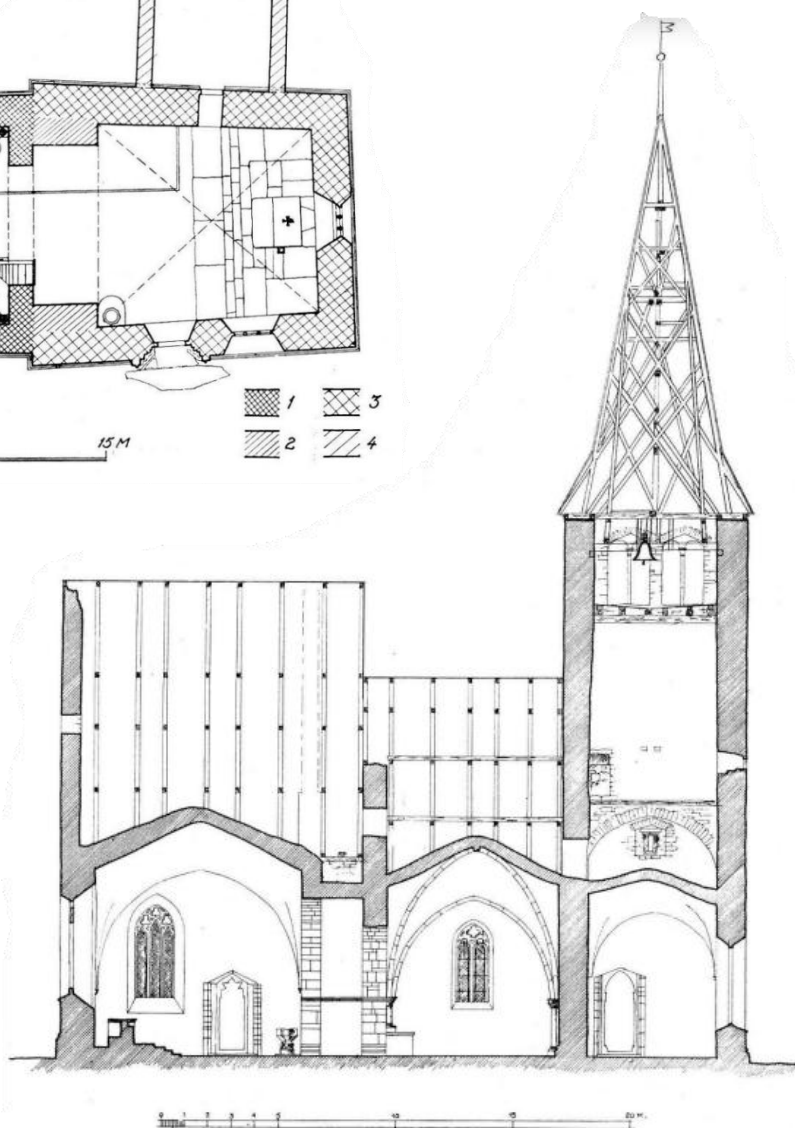
Hejde kyrkas silhuett präglas dels av att kyrkan är kort i förhållande till det stora koret och tornet, som är högre än långhuset och därigenom gör kyrkan till en av öns karakteristiska klövsadelskyrkor, dels av att tornet har en speciell profil med höga gallerier och en huv som är fyrsidig med ett kraftigt indrag strax ovanför basen. Huvens form var sannolikt mer vanlig under medeltiden. I Hejde vet man dock att den inte kan vara äldre än från senmedeltiden, då kyrkan brann, men säkerligen kan man medvetet ha velat återskapa kyrkans tillstånd före olyckan. Branden är känd genom en runinskrift som länge endast var känd genom avskrift från en försvunnen sten med runor. Vid den senaste restaureringen påträffades dock denna sten igen. Andra saker som utmärker Hejde kyrka är dopfunten från 1100-talet med sin åttkantiga cuppa av ”Byzantios” typ, samt östfönstrets glasmålningar – en av de största på plats bevarade sviterna och därtill en av de yngsta av Gotlands skatt av medeltida glasmålningar.

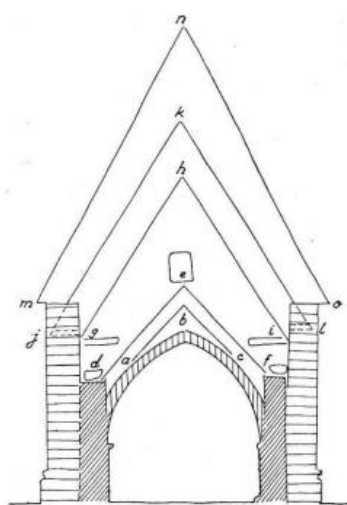
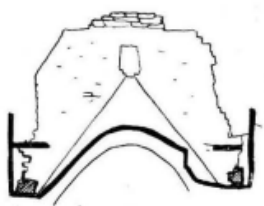

Exteriör från sydväst. Foto JL 2022.

Kyrkans plan med byggnadsperioderna angivna, längdsektion mot söder samt tvärsektioner av långhuset mot öster och kor med sakristia mot väster. Uppmätning Karl J. Karlström och E. Persson 1928. Efter Sveriges Kyrkor volym 54, Gotland band III (1942). – Byggnadsperioder i planen: 1. 1200-talets mitt (även mittpelaren), - 2. 1200-talet (ett påbörjat nytt kor), - 3. Troligen 1300-talets mitt, - 4. 1795.

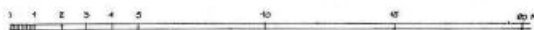
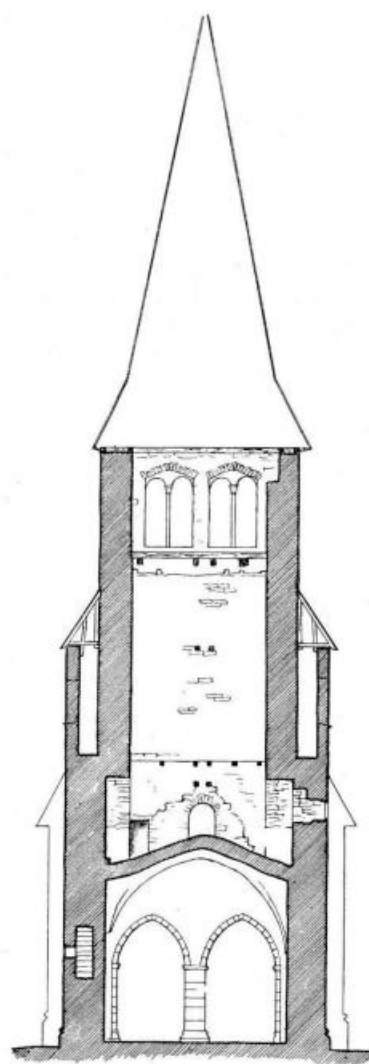

Schematisk skiss av
tvärsnittet öster om långhusets
östgavel mot väster.

Den understa lilla triangeln, *abc* - kyrkans kor.
Nästa triangel ovanför, *def* - kyrkans långhus.
Andra triangeln uppför, *ghl* - nuvarande långhusets östra röste.
Vid *d* och *f*: fördjupningar för förtögningsstenar för ett kor passande i storlek till nuvarande långhuset.
Vid *e*: muröppning mellan nuvarande långhus och korloft.
Vid *g* och *i*: lägen för takstolssulor för planerat kor.
Triangeln *ghi* - gräns för sålunda planerade korets vattentak.
Triangeln *mno* - nuvarande koret.

 = påbörjade sträckmurar för det planerade koret.
 = utförda murar i nya koret.
 = tunnvalv i förbindelsestunneln mellan långhuset och nuvarande koret.

Överst långhusets östra gavelröste synligt från vinden ovanför triumfbågen med avtryck av det äldre koret. Nedan till vänster schematisk uppställning, visande korets och långhusets olika byggnadsskeden. Till höger tvärsnitt genom tornet mot öster. Uppmätning Karl J. Karlström och E. Persson 1928. Efter Sveriges Kyrkor volym 54, Gotland band III (1942).

Byggnadshistorik

Som för de flesta gotländska kyrkor är dess äldsta förhållanden och tillkomsthistoria inte känd. En uppgift finns om ett invigningsår 1090. Årtalet är inte orimligt i sig, men syftar i så fall på en föregångare till den nuvarande kyrkan. Syftar det inte på en träkyrka, som i övrigt inte alls är känd, kan det röra sig om den murade kyrka varav delar syns från vinden i långhusets östra gavelröste. Just den komplicerade triumfbågsmuren rymmer murverket från flera generationer kyrkor. Den äldsta är delen har en låg takvinkel efter ett långhus till vilket på östra sidan avtecknar sig taket till ett kor med ett lika lågt vinklat tak, sannolikt tillkommit samtidigt och inte äldre. På triumfbågsmurens västra sida kvarsitter puts, vilket kan tyda på att den varit synlig från kyrkorummet genom en öppen takstol. Eftersom kyrkan var liten kan den ha kunnat byggas relativt snabbt vilket skulle kunna vara ett exempel på att den första kyrkan på platsen inte var i trä utan i sten. Fördelen med träkyrkor torde ha varit att de kunde komma på plats på kort tid, ibland kanske i väntan på en murad byggnad. Till denna kyrka anskaffades dopfunten under 1100-talet.

Kyrkans vidare byggnadshistoria är något vidlyftig, men inte heller orimlig. Det äldre långhuset ersattes av det nuvarande med torn i väster, men medan det lilla absidkoret stod kvar i öster. Att ombyggnaden gick i denna ordning är svårt att förklara. Möjligen skulle den kunna bero på att avsikten med ombyggnaden varit att förse kyrkan med torn. Tornet utformades emellertid så att bottenvåningen med sin dubbla arkad öppnar sig mot öster så att det bildar en del av långhuset, varför en förnyelse av det äldre långhuset blev en del av ombyggnaden. Förtagningsstenar visar dock att ett nytt kor synes ha varit planerat. Ombyggnaden synes ha skett vid 1200-talets mitt. Ett invigningsår, med okänd innebörd, 1239, finns noterat. Så småningom synes ett nytt korbygge ha inletts, men sedan inte ha fullföljts. Lämningarna av det planerade koret skulle då vara sidomurarna i den djupa triumfbågen. Enligt en annan tolkning skulle sidomurarna vara återstoden av ett kor som byggdes, kanske 1239, till den äldsta stenkyrkan och som fanns på plats när långhuset och tornet byggdes. Även om tydliga rester efter något sådant kor saknas torde det vara mera rimligt än att den äldre stenkyrkans låga kor stod kvar vid det nuvarande långhuset och tornet i ett sekel, innan nuvarande kor ändrade förutsättningarna. Möjligen kan tornets sydportal och långhusvalvet med sina ribbor ha färdigställts i ett senare skede under 1200-talet.

Det nuvarande koret byggdes på 1300-talet, vid dess mitt, kanske även senare. Det hör alltså till ett av de sista medeltida byggnadsprojekten på landsbygden. Liksom de komplicerade murarna kring triumfbågen är även det stora gotiska koret märkligt på olika vis. Möjligen kan planen ha varit att bygga ett avlångt kor med två travéer, som i Sanda och Eskelhem, som sedan skulle följas av ett stort långhus, vilket förutsatte rivning också av tornet för att ersätta det med ett nytt. Snart kan dock planen ha ändrats, korets inre ha minskats till en valvtravé, så att ett kommande långhus skulle kunna rymmas mellan koret och det befintliga tornet. Ytterligare en uppfattning som nämnts är att kyrkan avsågs att få den innevarande klövsadelsformen. Dock är det mindre sannolikt och motsägs av att koret aldrig försågs med någon murad västgavel utan bara en brädvägg. Emellertid kan lågkonjunkturerna efter sekelmitten under 1300-talet gjort att man förstod att det skulle dröja innan kyrkan kunde fullföljas, och därför lade möda på sockeln och murverket även i korets västra hörn. En märklig detalj i koret är att det smalnar av åt öster, kanske för att man följt det äldre korets form.

År 1492 eldhärjades kyrkan, vilket omtalades på en runsten, återfunnen vid den senaste restaurering. Klockan göts året efter branden. Branden tycks ha skonat kyrkorummet som räddats

av de murade valven. Kyrkorummet huggstenspartier uppvisar skarpa hörn utan skador och glasmålningarna är bevarade. Portalerna mot söder har tydliga brandskador men dörrarna måste alltså ha stått emot. Brända virken, sannolikt från denna brand, påträffades vid en reparation 1706.

Kyrkan saknade sakristiebyggnad men en avbalkning i trä, ännu bevarad om än på annan plats, sattes upp 1688 inne i koret. År 1795 byggdes efter medeltida förebild en murad sakristia norr om koret. Långhusets fönster åt söder ersattes av ett år 1828 samtidigt som ett nytt togs upp åt norr. Troligen var det nu som även korets södra fönster och tornfönstret förstörades. Vid Carl Georg Brunius besök på 1850- eller 60-talet var de utvidgade och nordportalen igenmurad nedtill och omgjord till fönster. 1869-70 insattes fönstrens nuvarande poster och masverk i kalksten, delvis efter förebild av det bevarade medeltida östfönstret. Arbetet utfördes av stenhuggaren Holmqvist. Nordportalen återställdes och försågs, sannolikt nu, med utåtgående dörr och glasad innerdörr (Olof Sörlings foto av den öppna sydportalen i ATA ca 1890). Skorsten tillkom under 1900-talets första år till en järnkamin. Vid restaureringen 1935-36 byggdes en källare under sakristian för centralvärme som ersatte kaminen. Samtidigt framtogs teglet i tornets omfattningar kring ljudgluggar och gallerier. Vid en yttre restaurering 1975 lades plåt på alla takfall utom tornhuven, samt på korets västra gavelröste av trä. Plåttaken byttes 2002-03 åter mot trätak.

Kyrkan från söder under 1700-talets förra hälft. Teckning av Johannes Pihl, troligen 1726, för Georg Wallins *Analecta Gothlandensia*. Efter Torsten Svensson i Gotländskt Arkiv 2008. Långhuset anges ha två fönster av olika storlek.

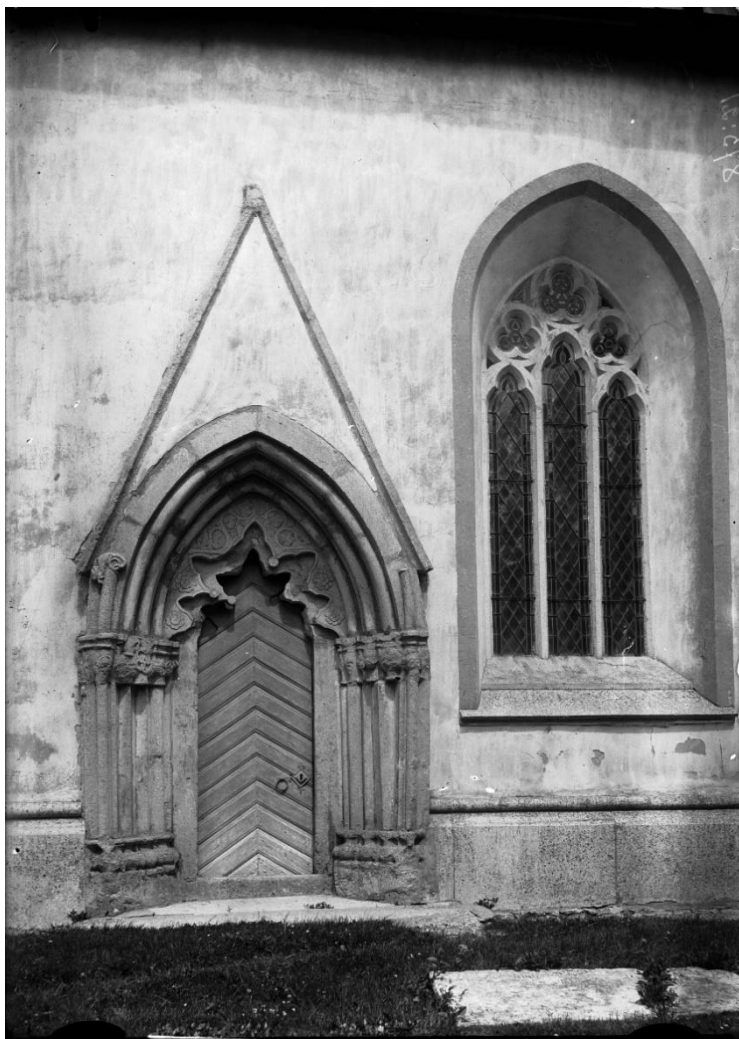
Exteriör från sydöst vid 1800-talets slut med nya masverksfönster. Foto Olof Sörling cirka 1890, ATA.

Exteriör från sydväst och nordväst. Foto Louis Nilson cirka 1900, Gotlands Museums arkiv (GFF 934_42) respektive Einar Erici 1914, ATA. Skorstenen har tillkommit mellan bilderna.

Exteriör från sydöst och nordöst. Foto Anders Roland 1923 respektive Harald Faith-Ell 1931, ATA.

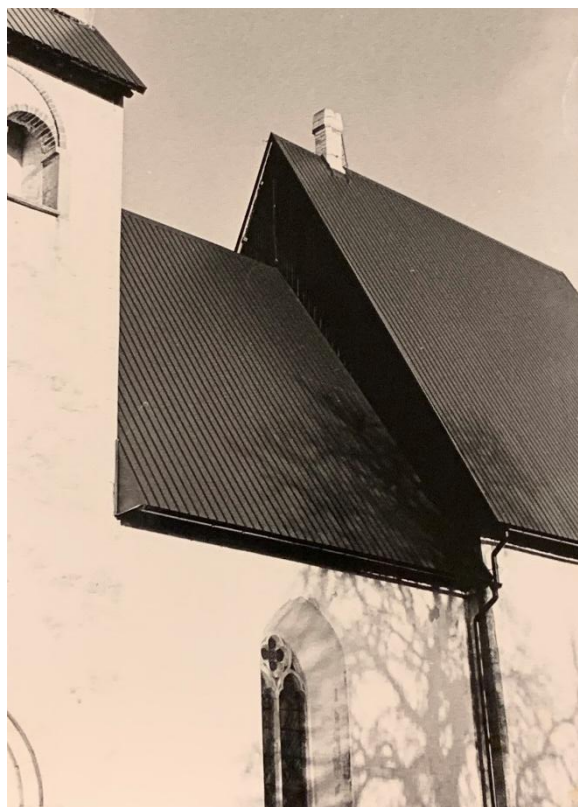

Korportalen och korets södra fönster. Nedan kyrkans nedre del från sydväst. Foto Anders Roland 1923 respektive Alfred Edle 1928 (detalj), ATA. De på 1800-talet formade fönstren försedda med målad mörk omfattning.

Långhusets södra fasad efter restaurering på 1930-talet, då fönstrens omfattning avlägsnades. Foto Alfred Edle 1938, ATA.

Kyrkan med plåttak, lagt på 1970-talet. Foto Jan Utas 1975, Gotlands Museums arkiv (GFF 934_9, GFF 934_11).

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Hejde kyrka har en säregen exteriör genom sin tätt hopdragna klövsadelskyrkoprofil och tornhuvens form. Murarna är putsade och kalkade. Korets västra gavelröste är i trä med liggande panel. Slåthuggen kalksten finns i sockeln och hörnkedjor, utom på sakristian, samt i portalerna samt omfattningar till galleriernas öppningar, ljudgluggar och ljusgluggar. Några av de senare har också tegel i omfattningen. Samtliga fönster till kyrkorummet har poster och masverk i huggen kalksten. Det medeltida östfönstret har även hörnkedjor i huggen kalksten i omfattningen, medan övriga fönster från 1869-70 har putsad omfattning. På yttertaken ligger faltak på tornhuven liggande tornpanel.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2022.

Exteriör från söder. Foto JL 2022.

Exteriör från nordöst, norr, nordväst och sydväst ur flygperspektiv. Foto Pär Malmros 2019, Visby stift.

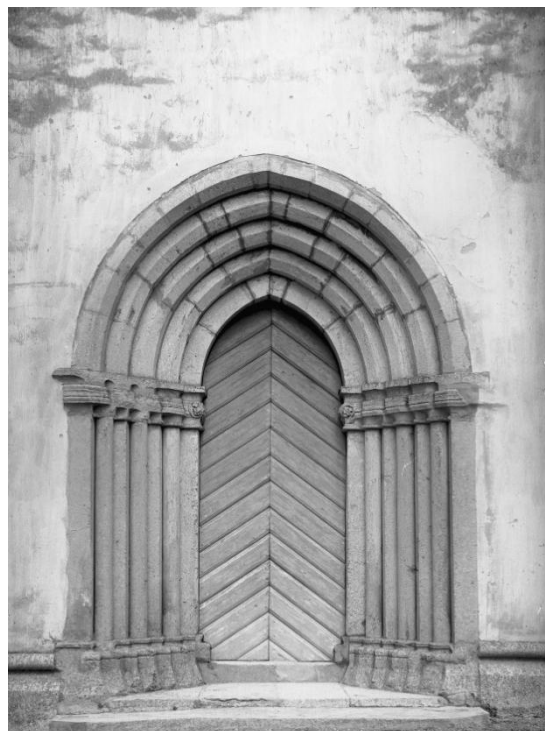
Sydfasadens portaler, fönster och gallerier från sydväst. Foto JL 2022.

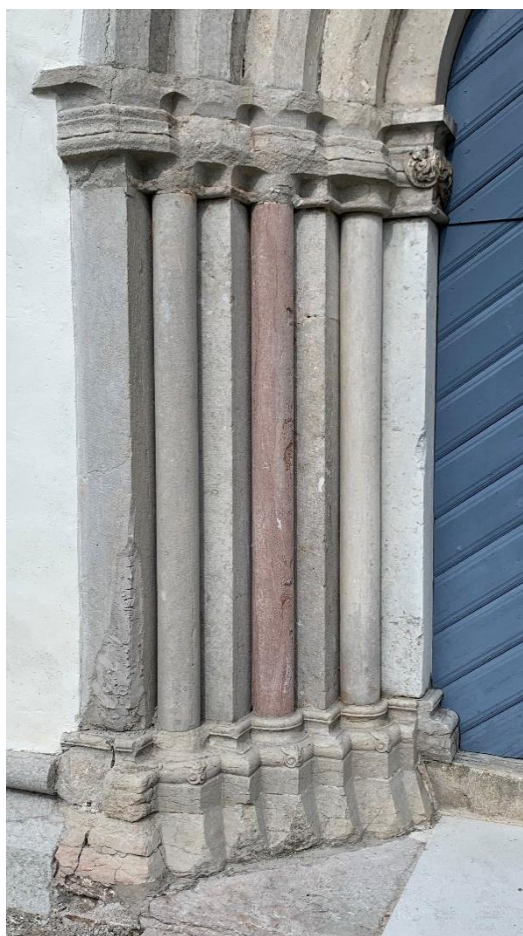
Kyrkans nedre del från sydväst. Foto JL 2022.

Södra tornportalen. Foto JL 2022.

Södra tornportalen sedd från sydöst. Foto JL 2022. Till höger portalen med helt öppningsbara dörrblad och med breda cementfogar. Foto Anders Roland 1923, ATA.

Södra tornportalens västra och östra post med bas- och kapitälbånd. Foto JL 2022.

Långhusets södra fönster, upptaget 1828 och försett med poster och masverk i kalksten 1869-70. På var sida om fönsteröppningen spår av två tidigare fönsteröppningar. Foto JL 2022.

Koret från söder. Till höger korportalen och korets södra fönster. Fönstret sannolikt förstorat, troligen 1828, och försett med poster och masverk i kalksten 1869-70. Sockeln omhuggen, troligen 1869-70. Foto JL 2022.

Korportalen. Foto JL 2022.

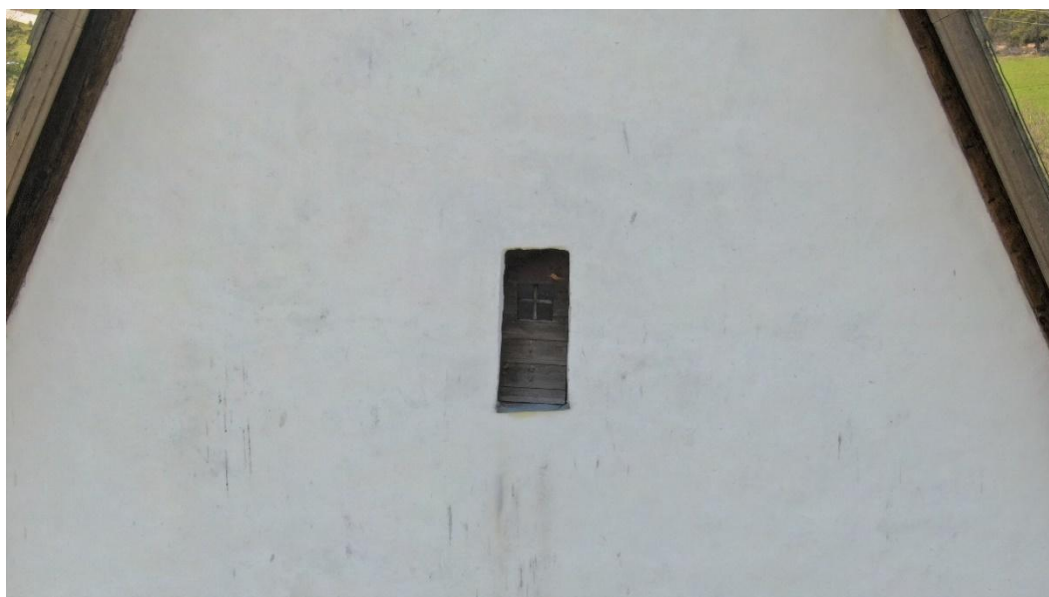
Korportalens
tympanon. Foto
JL 2022.

Detaljer av korportalen. Omfattningen uppvisar stora vittringsskador, sannolikt till följd av kyrkans brand på 1400-talet. Oregelbundenheter i uppbyggnaden, som att det inte finns plats för kolonnetter mellan baser och kapitäl talar för att omfattningen monterats ned och upp igen vid något tillfälle. Foto JL 2022.

Till vänster korets östra
fönster med poster och
masverk från kyrkans
byggnadstid. Foto JL 2022.
Nedan öppning i korets
gavelröste. Foto Pär
Malmros 2022, Visby stift.

Sakristian, byggd 1795, från nordöst och korets norra fasad. Foto JL 2022.

Sakristian från nordväst. Foto JL 2022.

Nedgång till sakristians källare. Till höger sakristians källare sedd mot sydöst. Foto JL 2022.

Sakristians källare, byggd 1935-36, mot väster. Foto JL 2022.

Sakristians vind mot söder. I fonden korets norra mur. Foto JL 2022.

Sakristians vind mot norr. Foto JL 2022.

Detalj av korets nordmur mot sakristians vind med inmurad huggstensdetalj, kanske från kyrkans äldre kor, eller från en stiglucka. Foto JL 2022.

Sockel i korets nordvästra hörn. Till skillnad från på södra sidan är nordsidans sockel inte förnyad i senare tid, troligen 1869-70. Foto JL 2022.

Kyrkans norra fasad från nordväst. Foto JL 2022.

Nordportalen. Foto
JL 2022.

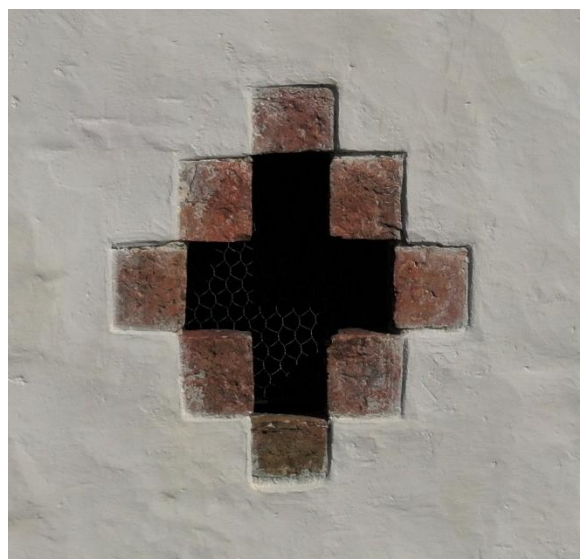
Nordportalen innan
rampen byggdes.
Foto Einar Erics
1914, ATA.

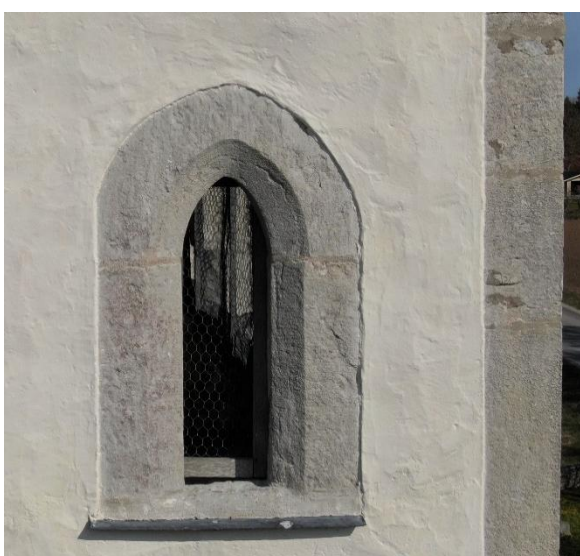
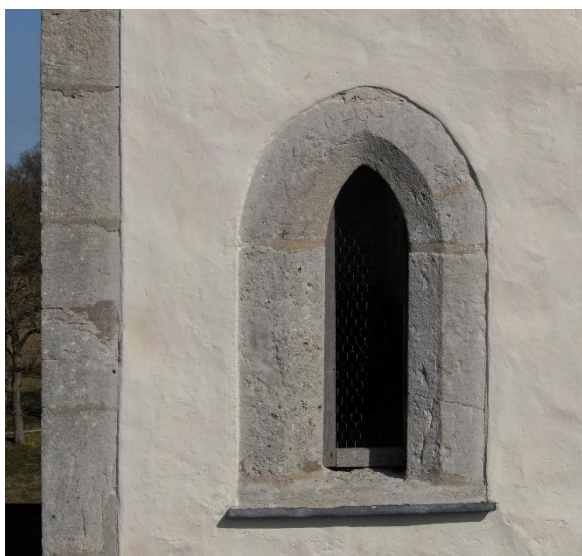
Långhusets norra fönster, upptaget 1828, försett med masverk och poster i kalksten 1869-70. Till höger tornets västra fönster, troligen förstorat, kanske 1828, försett med masverk, troligen 1869-70. Foto JL 2022.

Tornets nedre del och långhuset från söder. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift. Till höger tornet från sydväst. Foto JL 2022.

Rektangulär ljusglugg i söder till tornets första övervåning och korsformig ljusglugg i väster till tornets andra övervåning. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Spetsbågiga gluggar i västra fasaden till tornets norra respektive södra galleri. Nedan tornets södra galleri. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Tornets norra galleri.
Foto Pär Malmros 2022,
Visby stift.

Tornets ljudgluggar. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Klockvåningen från sydöst. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Ljudgluggarna i norr och väster. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Tornhuven och kyrkans yttertak från sydväst. Till höger skorstenen på kortaket och vindflöjeln på tornet. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Interiör

Kyrkorummet är ovanligt uppdelat i sina olika delar, kor, långhus och ringkammare i tornet. En läktare delar i praktiken ringkammaren i två våningar. Därtill är långhuset litet, ett av de mindre på ön, genom att det är kort och tornets bottenvåning utgjorde en förlängning av långhuset. Koret är rymligt, men avslutas åt väster av ett smalare parti, likt en ovanligt djup triumfbåge. Utformningen saknar motsvarighet i andra kyrkor man kan ses som en av ett par olika sätt att provisoriskt förena ett nytt kor med ett äldre långhus. Långhuset är närmast kvadratisk och täcks av ett enda valv. Det är mycket ovanligt på ön genom att det har huggna valvribbor – det vanliga är att gotländska kyrkors valv saknar ribbor – och att det har tydliga sköldbågar, markerade bågar närmast muren, även de av huggen kalksten. Skälet kan möjligen vara för att minska valvets spännvidd något. I varje hörn möts ribborna och bågarna av kolonnetter, som är lägre på östra sidan eftersom de där har stått på sidoaltaren. Korvalvet saknar ribbor och kolonnetter men har konsoler i form av skulpterade huvuden i hörnen. Tornbågen är uppdelad till en liten arkad med en murad fyrkantig pelare i mitten. Pelaren har sockel på alla sidor utom den västra, kanske för att dopfunten med sin på en sida rakt avslutade plint stått här. Kyrkans golv är av trä, utom i korets östra del vars golv är av sten, främst äldre gravhällar. Murar och valv är putsade. Bågar, valvstrålar, kolonnetter och omfattningar till östfönstret och sydportalerna är i huggen kalksten. Ornamentala kalkmålningar från 1200- och 1300-talen frilades 1935-36 ovanför tornbågen och i långhusvalvet, samt – något yngre – i korvalvet.

Sakristian nås via en ingång på korets norra sida. Rummet täcks av trätak och har fönster åt norr. En avskränkning i nordvästra hörnet utgör en del av den sakristia som tidigare var avskärmad i koret.

Uppgången till tornet finns i ringkammarens nordvästra hörn, under det ena av de båda trapplopp som i väster för upp på läktaren. Murtrappan för uppåt i norra tornmuren och mynnar i första övervåningens nordöstra hörn. I trappans sidor förekommer släthuggen sten, kanske från den äldre kyrkan. Den första övervåningen har stora murade bågar åt söder och norr, under gallerierna. Olika spår av urtag och annat berättare sannolikt något om hur kyrkobygget gick till. En rundbågig öppning leder ut på långhusvinden. Murverket visar såväl i tornet som på kyrkvinden flera spår av vittring, sannolikt genom brand. Från den höga andra övervåningen som nås med trätrappa genom ett träbjälklag finns en korsformad glugg i väster och utgångar till de grunda gallerierna. Båda har kopplade vida bågar utåt men har en liten spetsbågig glugg med huggen yttre omfattning åt väster. På trätrappor nås klockvåningen, som öppnar sig med ljudgluggar åt fyra håll. Klockvåningen öppnar sig upp mot det inre av tornhuven. Huvens konstruktion av trianglar och kryss framstår som en egen variant av den på Gotland vanliga huvkonstruktionen.

Långhusvinden nås via den rundbågiga öppningen i östra delen av tornets första övervåning. Valvets ovansida reser sig kraftigt. Den östra långhusgaveln sträcker sig inte ända upp till taket, utan detta fortsätter till den trävägg som avslutar korets vind mot väster. Mitt i denna något stympade gavelmur finns en öppning som torde ha lett in till det tidigare koret och som kan utgöra ett tecken på att det nuvarande långhuset har haft ett till dess storlek anpassat kor i öster. Under denna öppning framträder gavelröset till det tidigare långhuset. På gavelmurens östra sida – passagen går idag över långhusmurens norra yttre del – framträder på det tidigare långhusets inbakade gavelröste spåren av det än lägre äldsta korets takfall. Detta äldsta kor, det äldsta långhusets östra gavel med delvis kvarsittande puts, torde härröra från den kyrka som ersattes av en ny vid 1200-talets mitt. Den del av vinden som ligger omedelbart öster om långhusgaveln är

kraftigt nedsänkt, då den utgör ovansidan av den djupa triumfbågen. I dess östra del reser sig en mur upp till nivån för korets valv. Det sänkta partiet täcks av ett gallerliknande trädäck av glest sammansatta plankor från takpanel. Skorstenen reser sig rakt upp från denna punkt och har lämnat sotiga spår av rökkanalen. Korets takstol är högre än den över långhuset och ljus faller in genom en glugg i östra gavelröset.

Interiör mot öster. Foto JL 2022.

Interiör mot väster. Foto JL 2022.

Korets östra del. Foto JL 2022.

Korets östra fönster med glasmålningar från 1300-talets senare hälft. Foto JL 2022.

Interiör av koret mot öster. Foto JL 2022.

Interiör av koret mot nordöst och söder. Foto JL 2022.

Korets södra fönster. Till höger korvalvet sett från nordöst. Foto JL 2022.

Skulpterad valvkonsol i korets sydvästra hörn, framifrån och snett underifrån. Foto JL 2022 respektive 2018.

Valvkonsol i korets
nordöstra hörn.
Foto JL 2022.

Valvkonsol i korets
nordvästra hörn.
Foto. JL2022.

Den djupa triumfbågen, sedd mot väster från koret. Foto JL 2022.

Triumfbågen sedd underifrån. Nedtill bågöppningen i långhusets östra mur. Upptill bågöppningen närmast koret. Mellan dessa ett tunnvalv som stöter stumt mot korbågen, sannolikt tänkt som ett provisorium i väntan på att ett nytt och större långhus skulle byggas. Foto JL 2022.

Triumfbågens södra vederlag. Till höger triumfbågens norra vederlag i bågöppningen i östra långhusmuren. Foto JL 2022.

Interiör av långhuset mot öster. Foto JL 2022.

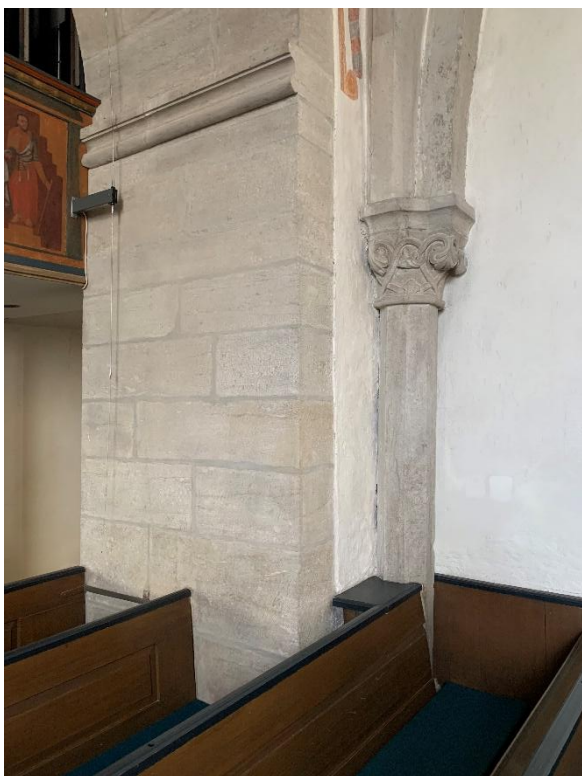
Interiör av långhuset mot öster samt ansiktsmask i östra sköldbågens topp. Foto JL 2022.

Kolonneter i långhusets nordöstra och sydöstra hörn, ursprungligen på sidoaltaren. Foto JL 2022.

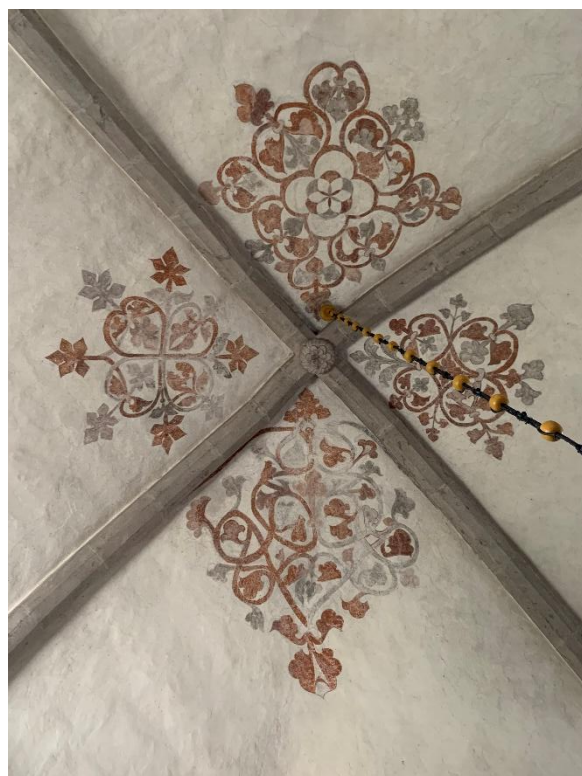
Kolonnnett i långhusets sydvästra hörn. Till höger basen sedd uppifrån. Foto JL 2022.

Kolonnnett i långhusets nordvästra hörn. Till höger kapitalet. Foto JL 2022.

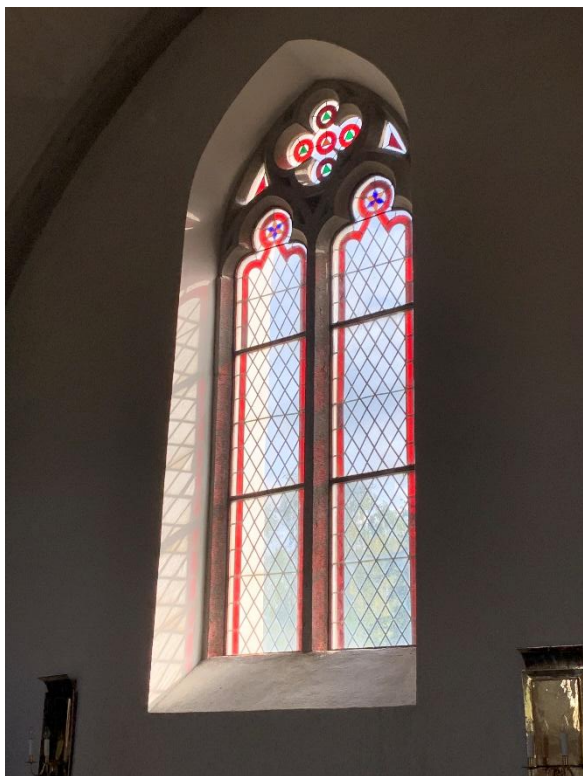
Interiör av långhuset mot väster med tornbågarna. Foto JL 2022.

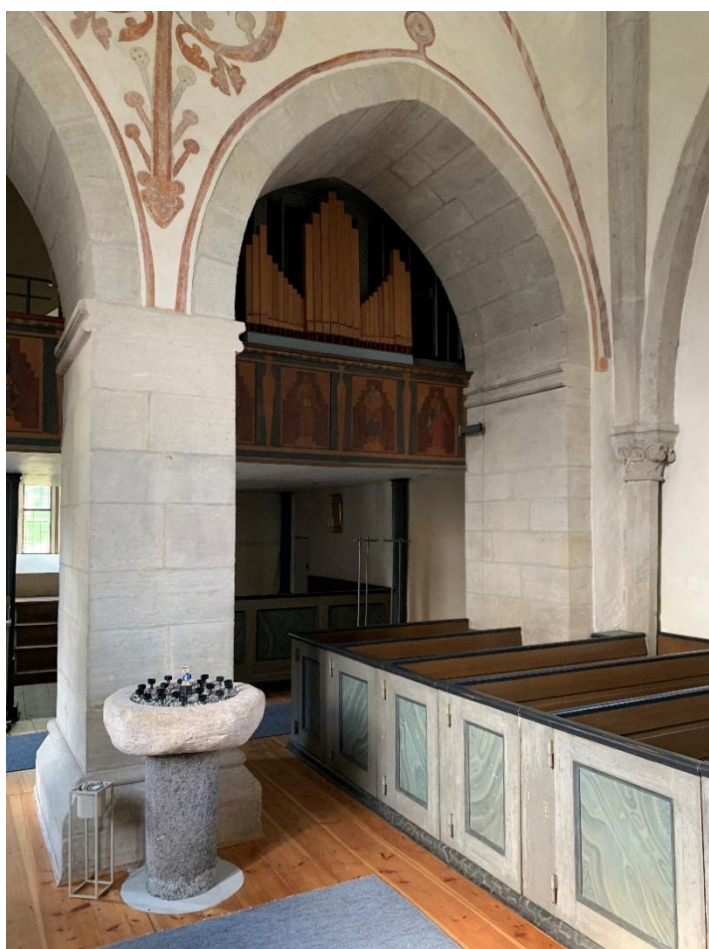
Långhusetets valv sett mot nordväst och underifrån, öster uppåt, med kalkmålningar. Foto JL 2022.

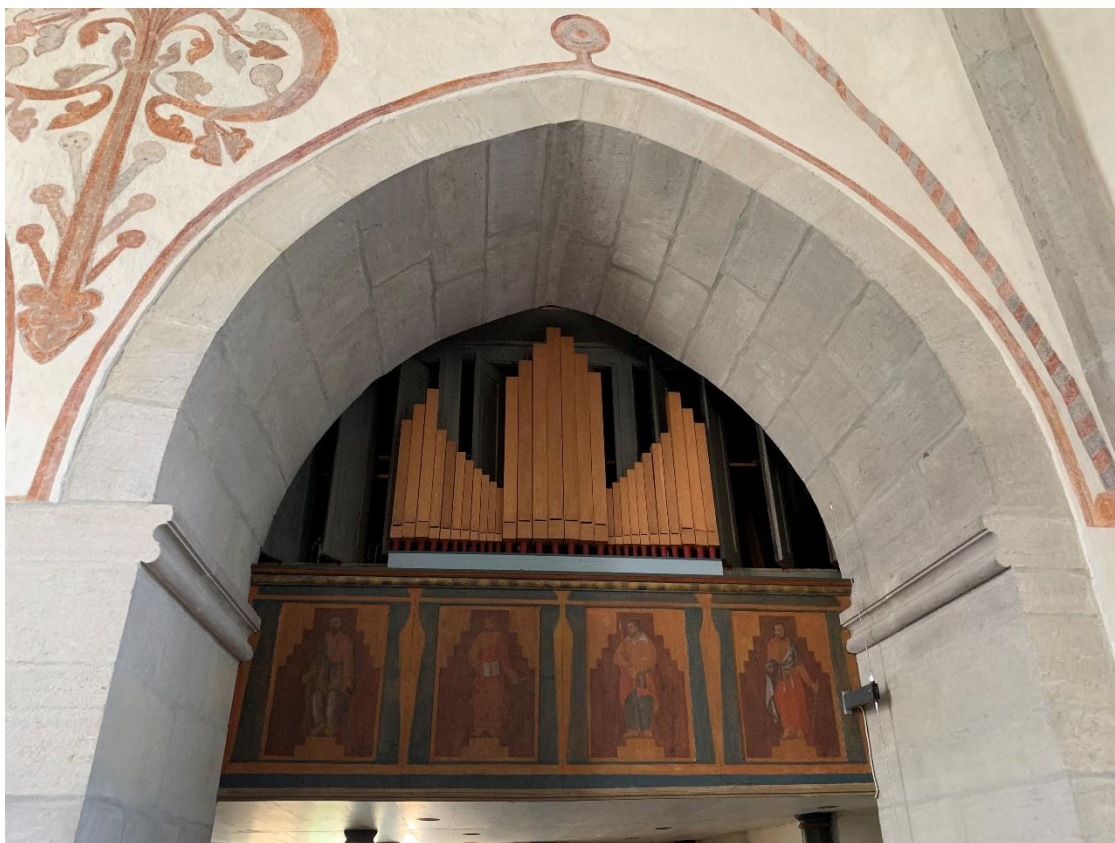
Långhusetets södra och norra murar. Foto JL 2022.

Långhusets södra och norra fönster. Foto JL 2022.

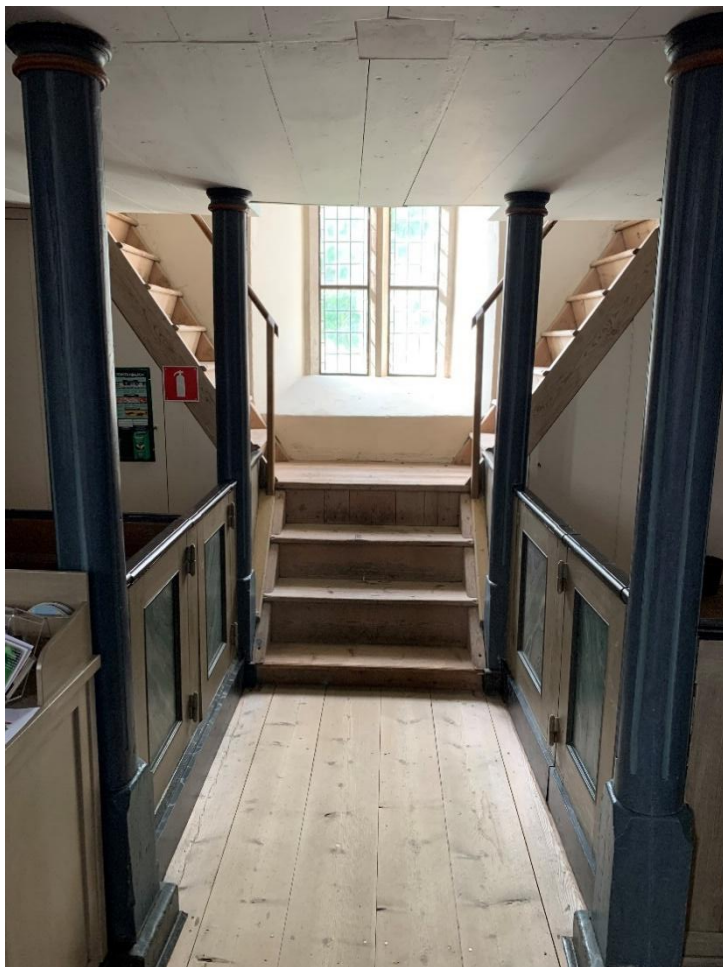
Norra tornbågen och mittpelaren sedda mot nordväst. Foto JL 2022.

Norra tornbågens övre del mot väster med profilerade anfangslister. Foto JL 2022.

Mittpelaren mellan tornbågarna sedd från väster. Pelaren saknar sockel in mot ringkammaren, kanske för att ge plats åt dopfontens basplatta. Foto JL 2022.

Ringkammaren mot väster. Foto JL 2022.

Ringkammaren mot sydväst. Till höger nordportalen inifrån med glasad innerdörr. Foto JL 2022.

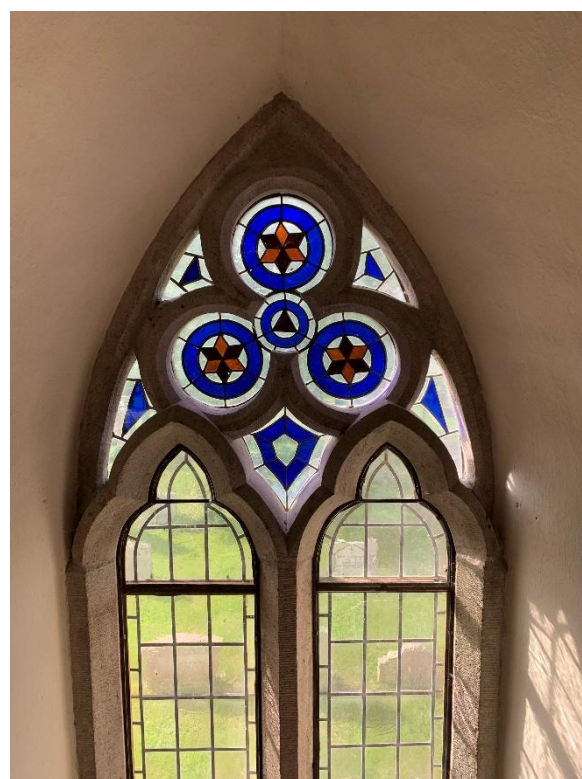

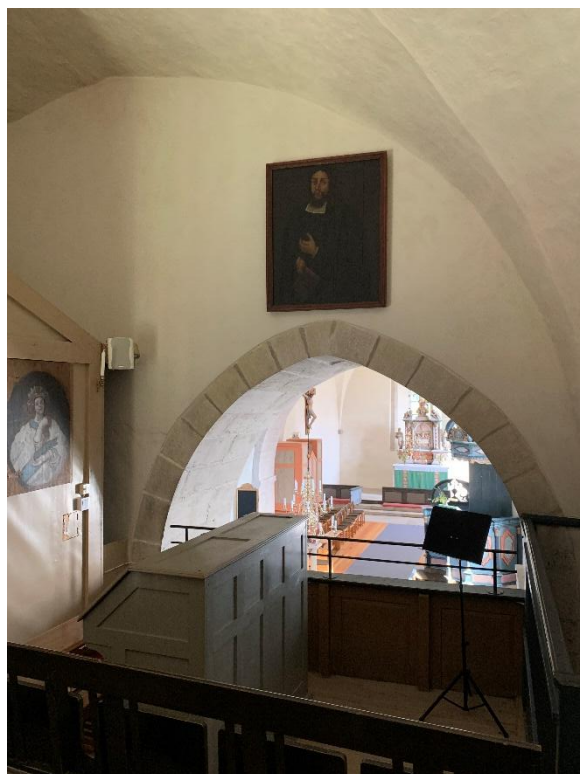
Ringkammarens västra del med läktartrappan sedd mot sydväst. Foto JL 2022.

Läktartrappan i ringkammarens västra del, sedd mot nordväst och ovanifrån mot söder. Foto JL 2022.

Västra fönstrets nisch och masverk sett inifrån. Foto JL 2022.

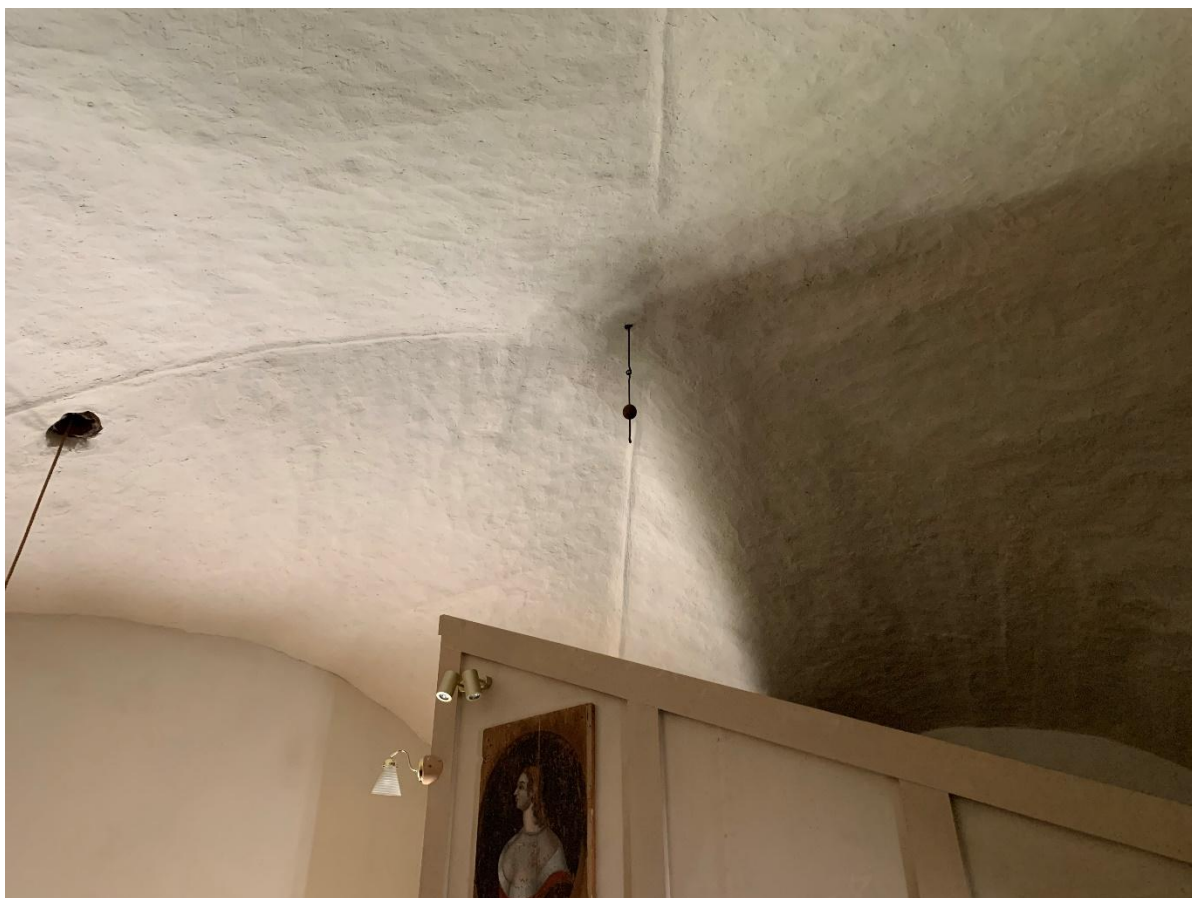
Läktarens västra del sedd mot norr samt dess södra del mot öster. Foto JL 2022.

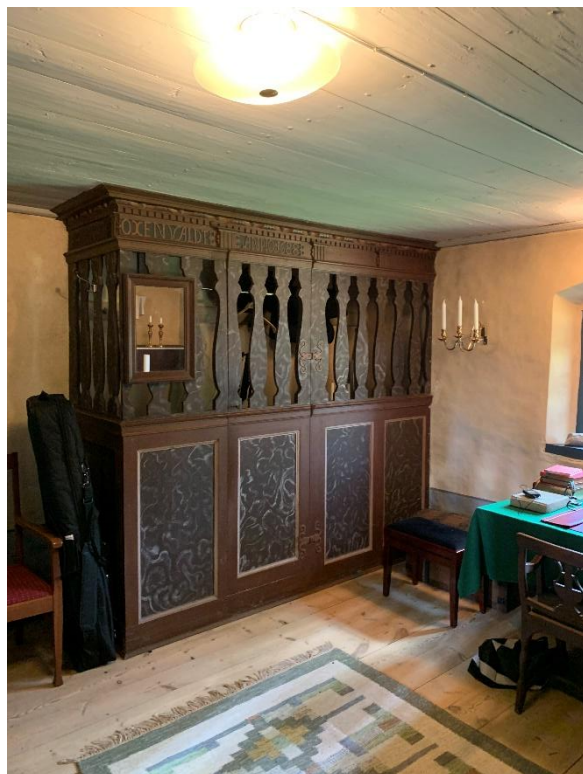
Skärm med ljusinsläpp på läktaren innanför sydportalen. Foto JL 2022.

Läktaren mot norr med tornbågarnas övre del. Till höger tornvalvet sett mot sydväst. Foto JL 2022.

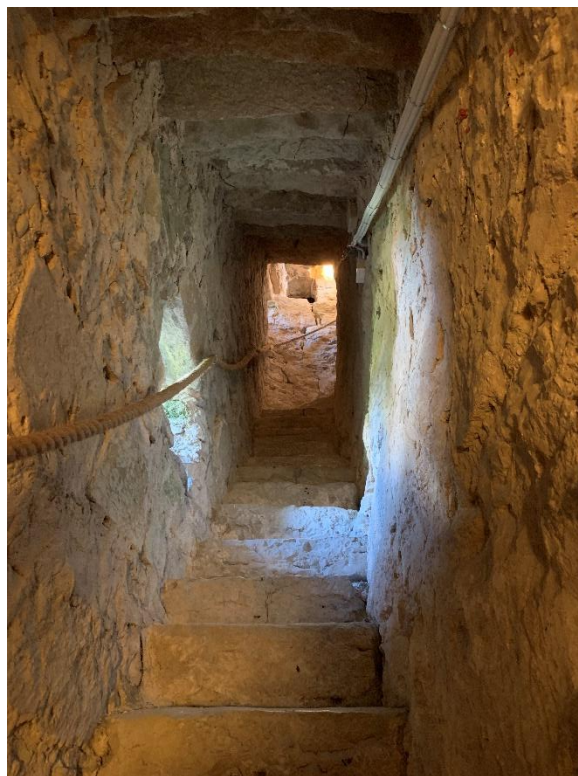
Tornvalvet sett mot nordväst. Foto JL 2022.

Korets norra mur med ingången till sakristian. Till höger sakristian mot nordväst med skrank, daterat 1688, från tidigare inbyggd sakristia i koret. Foto JL 2022.

Sakristians innertak. Till höger korets sockel, synlig inifrån sakristian. Foto JL 2022.

Nordvästra hörnet i tornet under läktaren med uppgång till tornets övervåningar och vinden. Till höger trappa i tornets norra mur sedd uppåt mot öster med äldre infogade murblock i väggarna. Foto JL 2022.

Infogade äldre murblock i trapploppets sidor. Foto JL 2022.

Tornets första övervåning, nordöstra hörnet med murtrappans mynning samt nordvästra hörnet med avlastningsbågens västra anfang. Foto JL 2022.

Tornets första övervåning mot väster. Foto JL 2022.

Tornets första övervåning mot norr. Foto JL 2022.

Tornets första övervåning mot söder. Foto JL 2022.

Tornets första övervåning mot öster. Foto JL 2022.

Avtryck i första övervåningens nordvästra hörn efter träställningen från bågens slagnig. Till höger sydöstra hörnet med avtryck av skälbrädor, bestående av återanvänd takpanel. Foto JL 2022.

Tornets första övervåning. Sydöstra hörnet. Foto JL 2022.

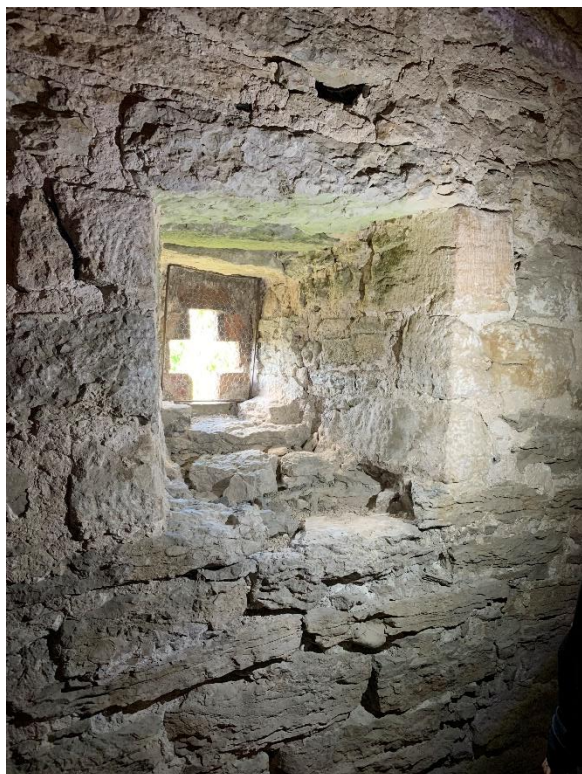
Tornets andra
övervåning mot öster.
Foto JL 2022.

Tornets andra övervåning
mot söder med utgång till
galleriet och två ljusluggar,
formade av tidigare bjälkhål.
Foto JL 2022.

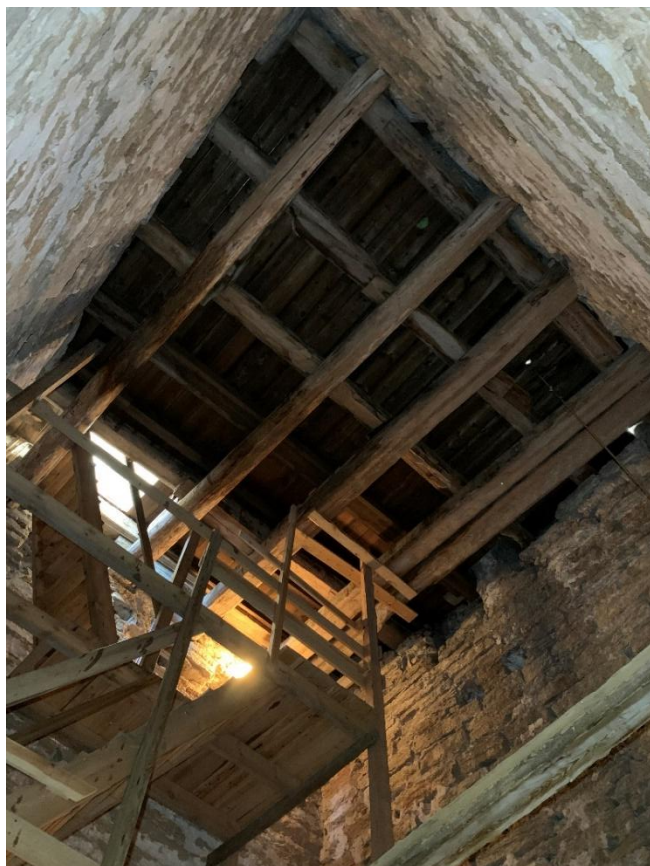
Tornets andra
övervåning mot norr
med utgång till galleriet
och två bjälkhål med
kvarsittande brända
bjälkändar. Foto JL 2022.

Ljuslugg i andra övervåningens västra mur. Foto JL 2022.

Tornets andra övervåning sedd nedåt mot sydväst. Foto JL 2022.

Tornets andra övervåning sedd uppåt mot sydöst. Foto JL 2022.

Tornets andra övervåning sedd uppåt mot nordväst. Att murverket skiftar karaktär till tunnare skift kan möjligen tyda på ett kortare byggnadsuppehåll. Till höger, spår av att bjälklaget under klockvåningen tidigare legat lägre. Foto JL 2022.

Utgång till södra galleriet. Till höger södra galleriet mot öster. Foto JL 2022.

Takstolen över södra galleriet. Till höger södra galleriet mot väster. De två ljusluggarna är hål för tidigare bjälkar. Foto JL 2022.

Utgång till norra galleriet. Till höger norra galleriet mot väster. Foto JL 2022.

Norra galleriet mot öster. Till höger kolonnetter i norra galleriet. Foto JL 2022.

Klockvåningen mot öster och söder. Foto JL 2022.

Klockvåningen mot väster och norr. Foto JL 2022.

Klockvåningens övre del mot väster. Foto JL 2022.

Murkrönet och tornhuvens nedre del. Foto JL 2022.

Tornhuvens inre sett
uppåt. Foto JL 2022.

Passage mellan tornet och långhusvinden, sedd från väster och öster. Foto JL 2022.

Tornets östra mur sedd från långhusvinden samt långhusvinden mot öster med valvets ovansida. Foto JL 2022 respektive 2018.

Remstycken på södra långhusmuren och utfyllnadsmur i långhusvindens sydöstra hörn. Foto JL 2022.

Långhusets östra gavelmur, sedd från nordväst, med inbyggt gavelröste från ett äldre långhus. Foto JL 2022.

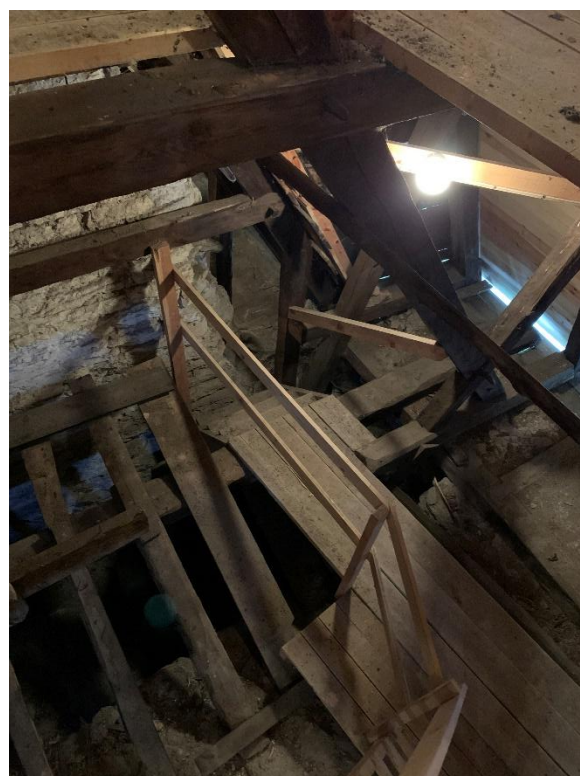
Det tidigare långhusets gavelröste, sett från långhusvinden i väster. Röstet, som vände sig in mot vinden synes ha varit putsat. Det kan tyda på att det varit avsett att ses nedifrån och att det alltså kan ha haft öppen takstol. Foto JL 2022.

Långhusets delvis nedbrutna östra gavelröste, sett från långhusvinden, till höger snett ovanifrån. Liksom övriga murar uppvisar de brandspår i form av vittring. Foto JL 2022.

Passagen mellan långhus- och korvinden, sedd från långhusvinden. Foto JL 2022.

Passagen mellan långhus- och korvinden, sedd från korvinden. Foto JL 2022.

Västra korgavelns träpanel sedd från korvinden. Till höger södra delen av långhusets östra gavelröste, visande att det ursprungliga taket låg lite lägre och hade något brantare resning. Foto JL 2022.

Tidigare passage mellan långhus- och korvind, sedd från korvinden samt, till höger, från långhusvinden. Passagen synes vara samtida med långhusgaveln och avsedd för det möjligen bara planerade koret, något mindre än det nuvarande. Foto JL 2022.

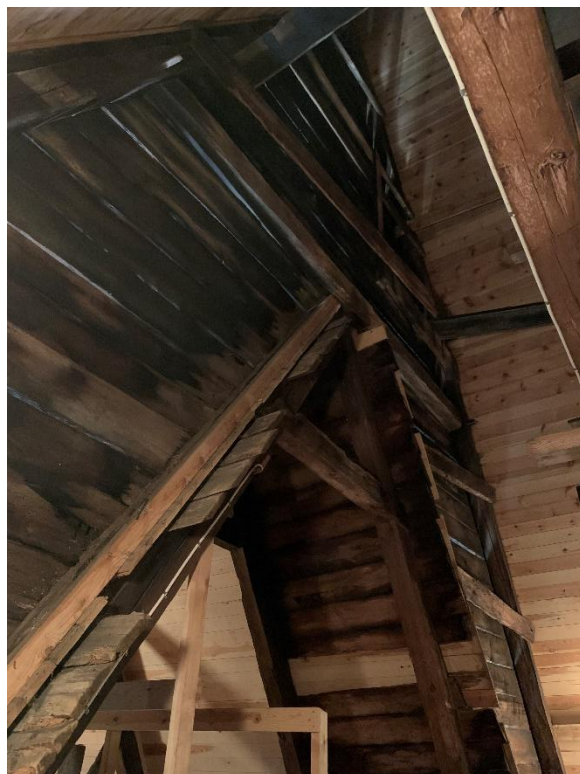
Äldre gavelröste, inbyggt i långhusets östra gavelröste, sett från korvinden. Avtrycken av det äldre långhusets gavel och från det äldre korets ifyllda i nedre bilden. Foto JL 2022.

Långhusets östra gavelmur sedd från sydöst och nordöst inifrån vinden med trägaller över det lägre partiet ovanför triumfbågen. Foto JL 2022.

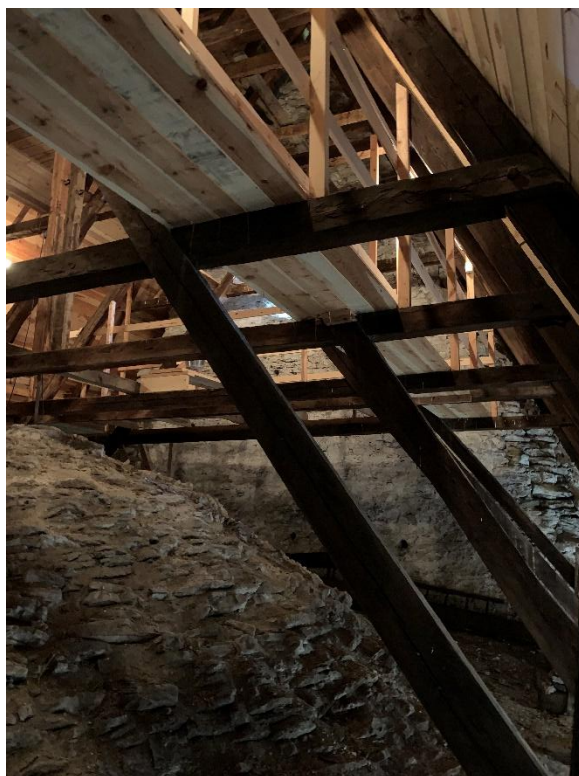
Försänkta partier vid den breda triumfbågen, sett mot söder och norr. Foto JL 2022.

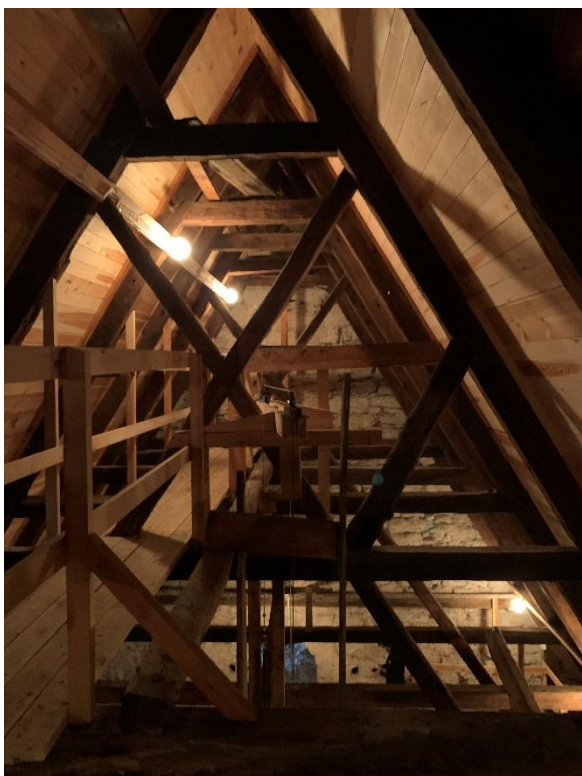
Korvindens västra del mot nordväst. Till höger övre delen med korets västgavel i trä. Foto JL 2022.

Långhusets östra gavelröste sett från långhusvinden med det äldre långhusets gavelröste synligt. Till höger blick från korvinden mot väster. Bakom skorstenen syns västra korgavelns trävägg och öppningen till långhusvinden ovanför den stympade östra långhusgaveln. Foto JL 2022.

Korvalvets ovansida, sedd mot nordöst. Till höger korvinden sedd mot öster. Foto JL 2022.

Korvindens övre del mot öster. Till höger östgavelns öppning. Foto JL 2022.

Fast inredning och inventarier

På det murade medeltida altaret står en altarpupsats i sandsten från 1684 av Jesper Gertson Smitt. Träskodda murnischer utan dörrar finns i korets sydöstra hörn, placeringen för den söder om altaret antyder att den varit sakramentsskåp. Triumfkrucifixet på korets norra mur är förmodligen från 1500-talets början och tillverkat i Tyskland. Två flankerande figurer är tillverkade av Johan Weller, troligen omkring 1780. Det medeltida södra sidoaltaret är bevarad som fundament till predikstolen från omkring 1700, ombyggd 1770-73. Bänkinredningen från 1800-talets mitt fick sin färgsättning 1935-36. Läktaren byggdes 1760, utvidgades 1805 och 1846 öster om pelaren, men minskades åter 1935-36. Orgeln på läktaren byggdes 1923 av Olof Hammarberg, Göteborg, och har på baksidan målningar från en tidigare läktarbröstning. I triumfbågen står en orgel från 1982 av Johannes Künkel. Dopfunten i sandsten torde ha tillkommit under 1100-talets senare del. Den åttkantiga formen och stildragen hänförs till anonymmästaren Byzantios. Vissa spår förekommer av sannolikt ursprunglig färgsättning. Dopfunten har en längre tid innehaft nuvarande plats i korets sydvästra hörn, men var 1953-2012 uppställd öster om pelaren, där en ljusbärare i sten nu står. Klockan, gjuten av Ingemar och Olof som gjorde en snarlik klocka i Sanda år 1493. I korgolvet ligger gravhällar, bland annat med runinskrift. Innanför korportalen ligger en sten som med runinskrift berättar om kyrkans brand 1492. På Statens Historiska Museum finns träskulptur från 1400-talet från kyrkan.

Kyrkans inredning, huvudsakligen från 1600-talets slut, 1700- och 1800-talet. Foto JL 2022.

Altaranordningen rakt framifrån och från sydväst. Foto JL 2022.

Altaruppsats i målad sandsten med året 1684, tillverkad i Burgsvik, troligen av Jesper Gertson Smitt. Foto JL 2022.

Altaruppsatsens mittparti.
Nedan till vänster
altaruppsatsens baksida. Foto JL
2022. Nedan till höger bas till
kolonnburen piscina på altarets
södra sida. Foto Bo Göran
Kristoffersson ca 2005.

Det medeltida murade högaltarets framsida. Foto Bo-Göran Kristoffersson ca 2005, Visby stift.

Altarets baksida, sedd från söder. Till höger nisch på altarets baksida. Foto JL 2022.

Murnisch i östra kormuren, söder om altaret, troligen sakramentsskåp, samt nisch i västra delen av korets norra mur. Foto JL 2022.

Murnisch på korets södra sida. Foto JL 2022.

Triumfkrucifix från 1500-talets början, troligen nordtyskt arbete, samt tidigare profiler från 1700-talet. Uppsatta på korets nordvägg. Foto JL 2022.

Predikstol från omkring 1700, målad och förändrad 1770-73. Foto JL 2022.

Predikstolen från
väster och nordöst
samt detalj av korgen.
Foto JL 2022.

Predikstolstrappan. Foto JL 2022. Till höger predikstolens krönfigur. Foto Bo-Göran Kristiansson ca 2005.

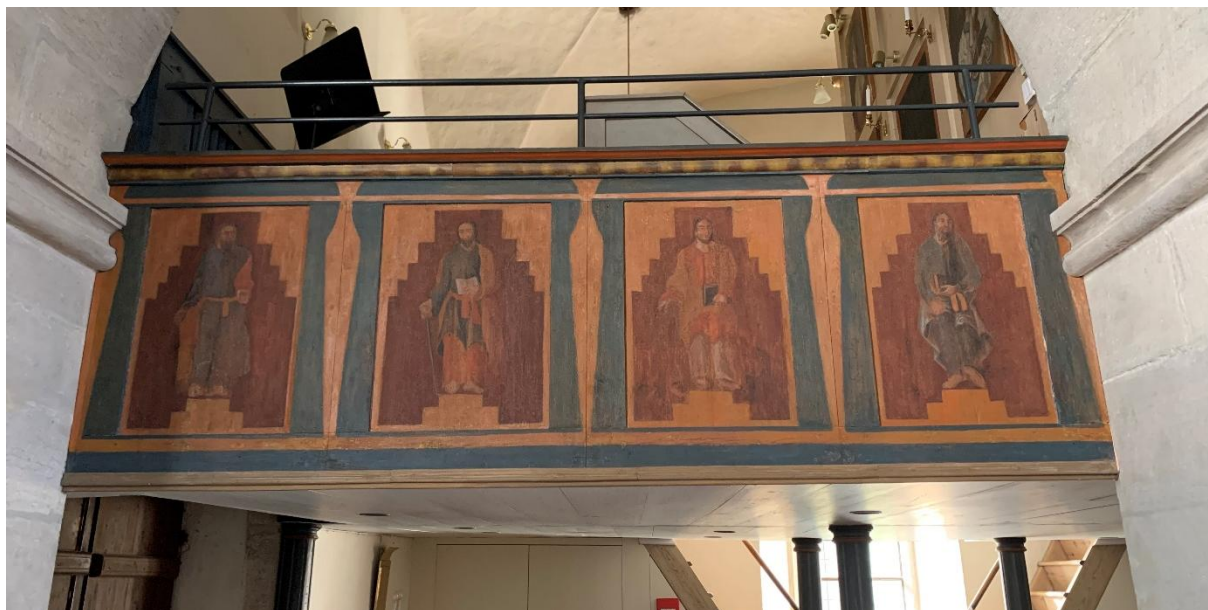
Det medeltida södra sidoaltaret under predikstolen. Foto JL 2022.

Bänkskärmar på norra respektive södra sidan av mittgången, troligen från 1800-talet (1846 eller 1881?), speglarna förenklade 1935-36. Foto JL 2022.

Bänkinredning från 1935-36 på läktaren. Foto JL 2022.

Läktarbröstning från 1935-36 med målningar av Johan Niklas Weller 1770 från tidigare bröstning. Foto JL 2022.

Läktarbröstning från 1935-36 med äldre målningar. Orgel från 1923, byggd av Olof Hammarberg, Göteborg, med enkel fasad av luckor. Ryggpositivet tillkommit efter 1938, troligen på 1940- eller 50-talet. Foto JL 2022.

Orgelhuset på läktaren, dekorerat av målningspannåer av Johan Niklas Weller 1770. Se bildtext nedan. I mitten en nummertavla. Foto JL 2022.

Pannåer från äldre bänkinredning på orgelhuset på läktaren. I Inv. förteckningen anges: "Bänkdörrar, 13 st med målade höftbilder av kvinnor och män i ovala svarta fält tillkomna år 1706. Det finns hål och märken från beslag i dörrarna. I Sveriges kyrkor står det att 1760 omtalas läktarens byggande och 1770 dess målade genom mästare Weller (räk). Hans på tio nu löstagna pannåer målade bröstbilder av män och kvinnor äro efter 1935/36 uppsatta på orgelhuset å läktaren." Foto JL 2022.

Nummertavlor från 1830-40-tal respektive från 1935-36. Foto Bo-Göran Kristoffersson ca 2005, Visby stift.

Kororgel från 1982, byggd av Johannes Künkel, Lund, till höger med uppslagna luckor. Foto JL 2022 respektive Bo-Göran Kristoffersson ca 2005, Visby stift.

Dopfunt i sandsten av "Byzantios" från 1100-talets senare del. Foto JL 2022.

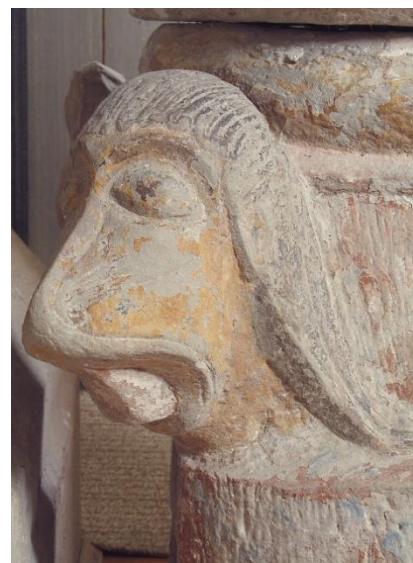
Dopfunten från öster. Foto JL 2022. Till höger dopfunten när den var placerad intill pelaren. Foto Bo-Göran Kristoffersson ca 2005, Visby stift.

Detalj av dopfuntens cuppa. Foto JL 2022.

Detalj av dopfuntens cuppa med rester av bemålning. Foto JL 2022.

Detaljer av dopfuntens cuppa och fot. Foto Bo-Göran Kristoffersson ca 2005, Visby stift.

Ljuslåda på fot. Till höger porträtt av Nils Hansson Oxenvaldt, målat av Christian Lorens Numens 1706, på läktaren. Foto JL 2022.

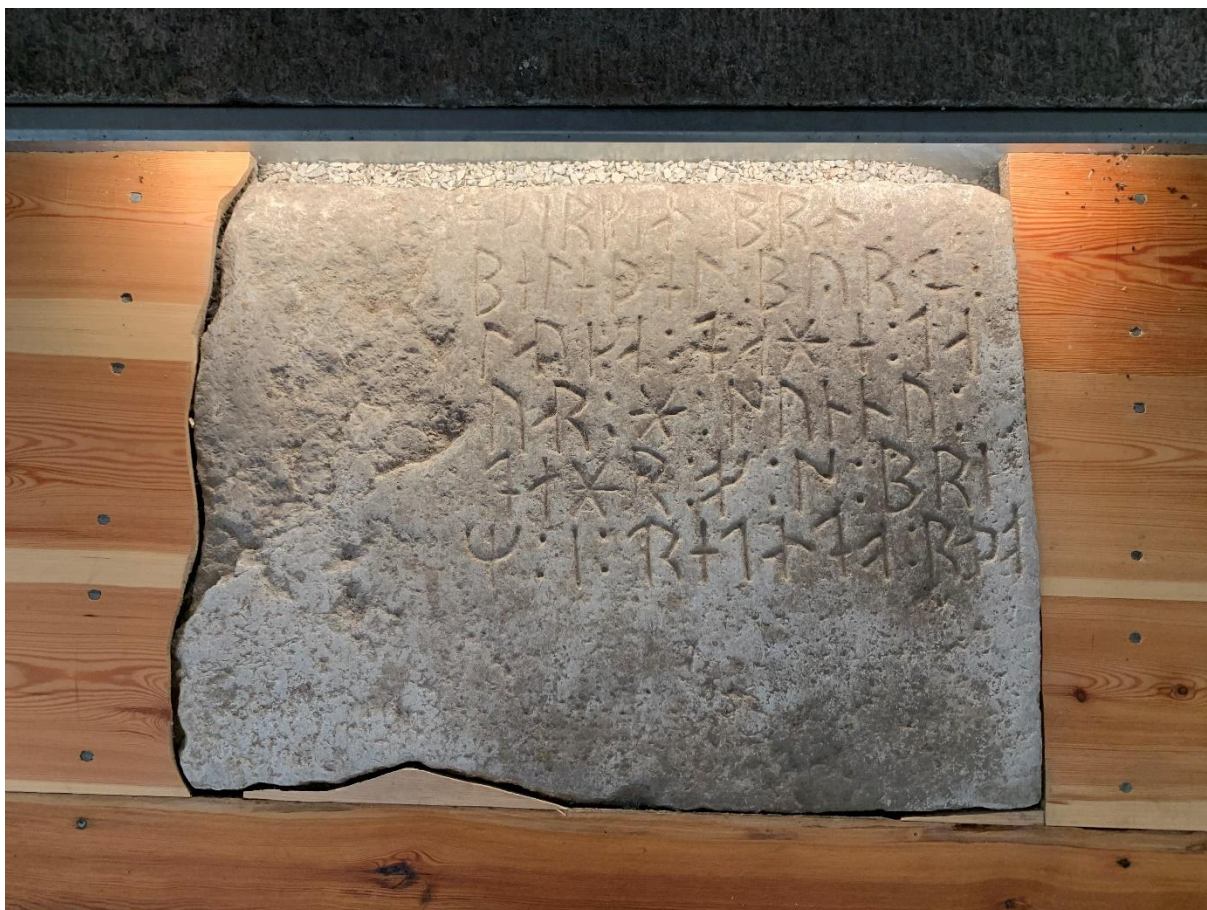
Fattigstock från 1700-talet. Foto JL 2022.

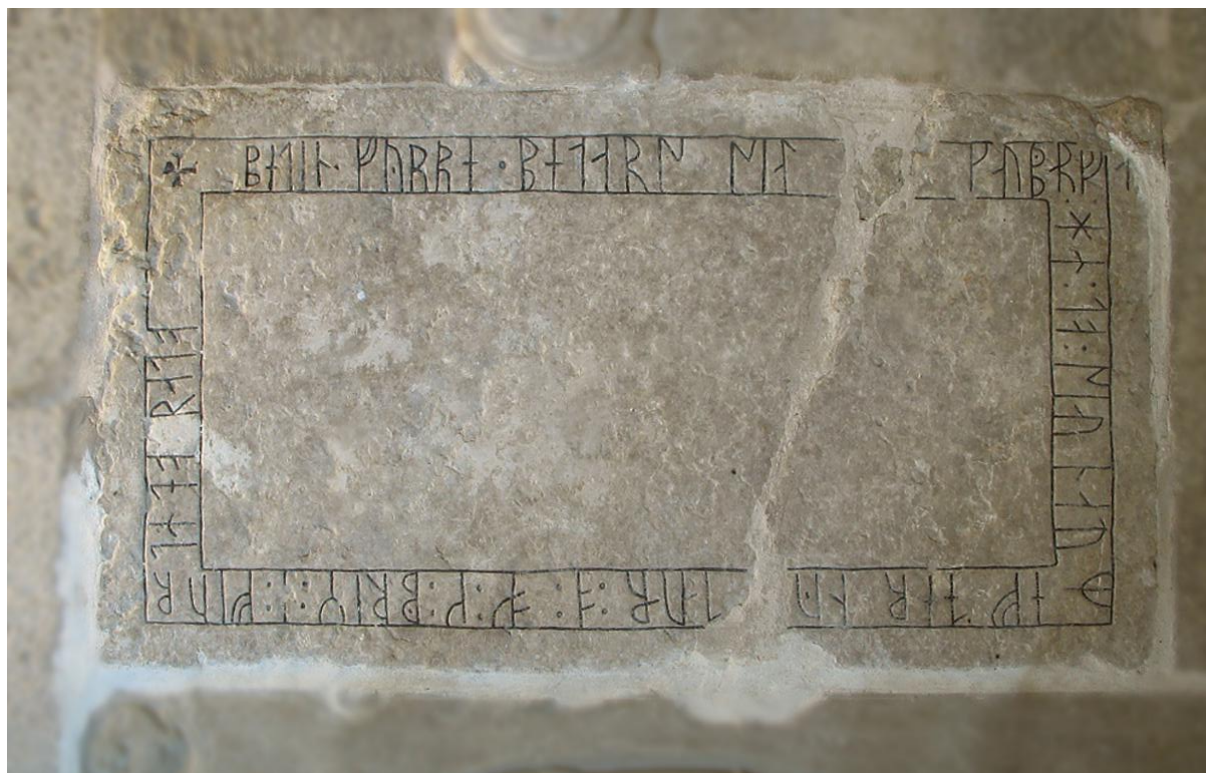
Gravhällar i koret. Foto JL 2018.

Detalj av gravhäll i koret. Foto JL 2018.

Inskriftstavla med runor som hittades under korgolvet, och nu ligger i golvet, berättar om branden på 1400-talet. Kyrkan brann under en procession Foto JL 2022.

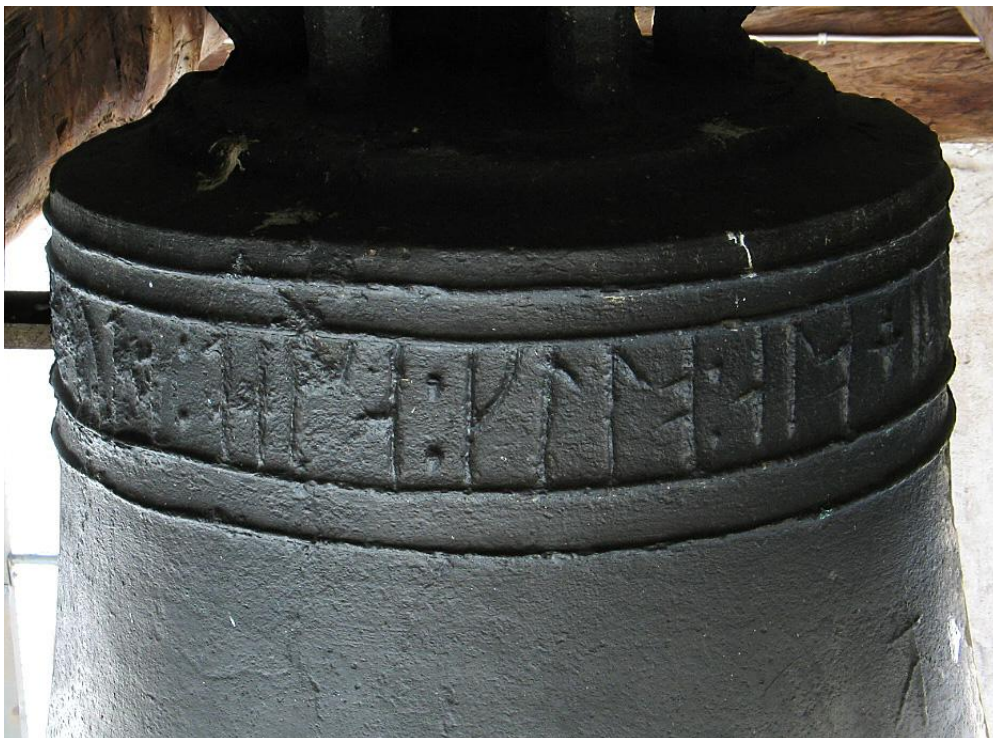
Gravhäll med runinskrift, i koret. Foto Bo-Göran Kristoffersson ca 2005, Visby stift.

Madonnabild samt S:ta Katarina av Alexandria och S:t Margareta. Träskulptur från 1400-talets mitt. Sålida till Statens Historiska Museum 1862. Foto Lennart Karlsson, ca 1990-talet, Historiska museet.

Klocka, gjuten av Ingemar och Olof, vilka även göt en klocka i Sanda 1493. Foto JL 2022.

Klockans runinskrift. Foto Bo-Göran Kristoffersson ca 2005, Visby stift.

Restaureringar

Under 1800-talets förra hälft och mitt genomgick kyrkorummet några förändringar. Fönstren förstörades 1828. Vid 1800-talets mitt nyttillverkades bänkinredningen, som blev sluten men dekorativt profilsågade dörrspeglar, och 1864 utvidgades läktaren in mot långhuset. 1869-70 reglerades fönstren så att de fick ett mera medeltida med poster och masverk i kalksten. Sannolikt under 1800-talets andra hälft försågs också interiörens kalkstenspartier i bågar och omfattningar med framträdande cementfogar som framhävde murverkets struktur. En omfattande restaurering efter förslag av Erik Fant genomfördes 1935-36 varvid kalkmålningar och inredningens äldre färgskikt togs fram samt bänkinredningens speglar förenklades till rektangulär form. Läktaren minskades till att inte sträcka sig framför tornpelaren. Vid en inre restaurering under ledning av Harald Norrby, Klintehamn, 1976 rengjordes väggar och valv och golven slipades och lackades. Förmodligen dämpades nu cementfogarna. Vissa restaureringsinsatser kring interiören gjordes under 2010-talet.

Interiör mot nordöst, troligen omkring 1900. Foto i Gotlands Museums arkiv (GFF 934_75).

Interiör mot nordöst omkring 1890. Foto Olof Sörling, ATA.

Detalj av föregående, visande bänkinredningens speglar innan de förenklades 1935-36.

Blick in i ringkammaren omkring 1890 och interiör av koret 1914. Foto Olof Sörling respektive Einar Erici, ATA.

Interiör mot öster sedan kaminen tillkommit. Foto Harald Faith-Ell 1931, ATA.

Interiör mot väster i början av 1900-talet. Foto Einar Erics 1914, ATA.

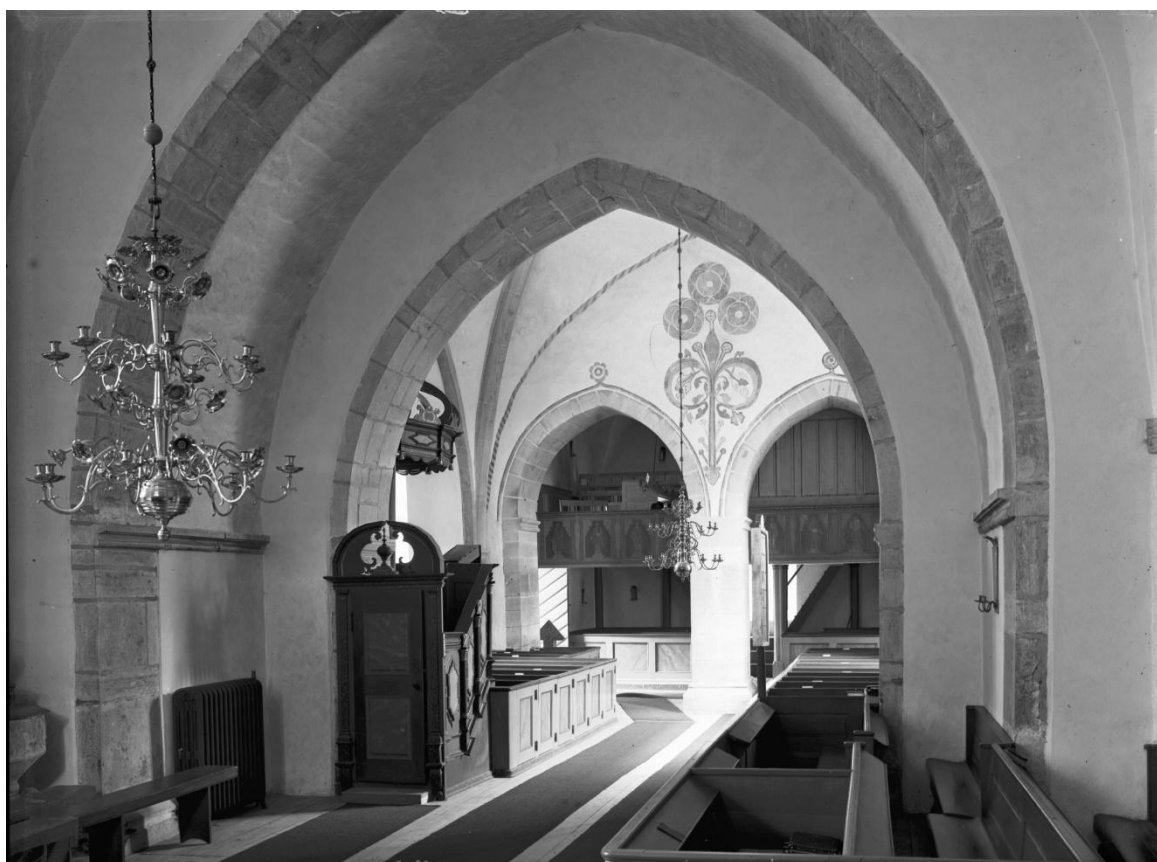
Interiör mot väster. Foto Einar Erics 1914, ATA. Till höger förstoring av orgelfasaden, ritad av Carl Gustaf Blom-Carlsson 1846, kompletterad troligen 1881.

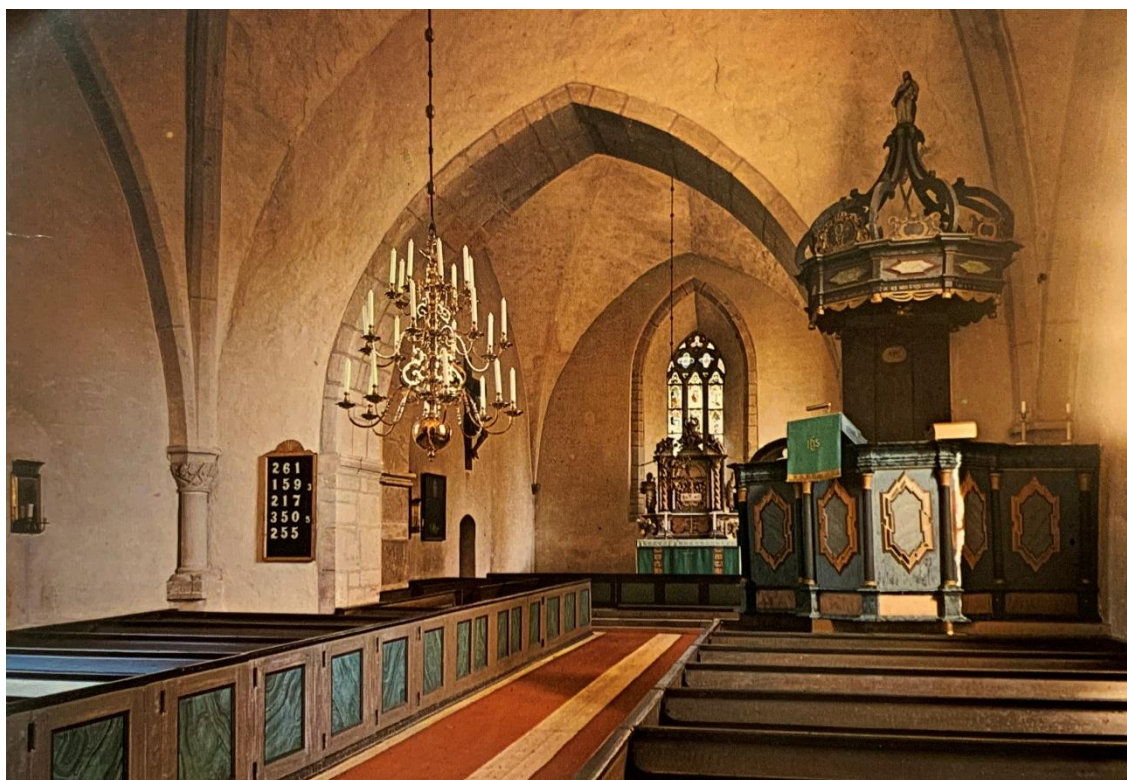
Förstoring av föregående visande ringkammarens inredning.

Interiör mot väster. Foto Anders Roland 1923, ATA. Ny orgel har tillkommit längre in på läktaren. Den äldres fasad bevarad framför spår av kalkmålning. På läktarbarriären har en av Wellers målningar skrapats fram.

Interiör mot väster efter restaureringen 1935-36. Orgeln från 1923 har ännu inte försetts med ryggpositiv. Foto Alfred Edle 1938, ATA.

Interiör mot öster ca 1965-70. Foto Hans Hemlin, Gotlandskonst. Efter vykort, Gotlands Museums arkiv.

Bänkkvarter på korets norra sida. Foto 1973, Gotlands Museums arkiv (GFF 934_97). Till höger interiör mot väster innan dopfunten flyttades fram till koret. Foto Bo-Göran Kristoffersson ca 2005, Visby stift.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobygggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Arkeologi

På kyrkogårdens norra sida invid kyrkogårdsmuren står en bildsten. Den påträffades vid grävningar för pannrum under golvet i sakristian.¹

Tre mindre arkeologiska undersökningar har gjorts på kyrkogården. I december 1980 drogs schakt för regnvattenledningar runt sakristian och koret.² 2003 undersöktes ett schakt runt hela kyrkan vid nedgrävning av åskledare³ och slutligen 2019 ett schakt för värmekulvert från sakristian till den nya delen kyrkogården väster om kyrkan.⁴ Inget av antikvariskt intresse påträffades vid någon av dessa undersökningar.

Vid grävning för den första graven norr om kyrkan 1932 påträffades en förhistorisk skelettgrav med gravgåvor bestående av två förgyllda bronsnålar, ett ringspänne och ett djurhuvudformat spänne. Läget för fyndet, annat än att det ligger norr om kyrkan, är oklart. Fyndet har därför ingen antikvarisk bedömning.⁵

I korgolvet finns en runinskrift på en gravhäll som lades in där vid en renovering 1935-36.⁶ En annan runinskrift som varit försvunnen sedan 1800-talet påträffades vid renoveringen av kyrkan 2019 under golvet i långhuset⁷ och placerad synlig i golvnivå på fyndplatsen, samt är upptagen i inventarieförteckningen. Ingen av runinskrifterna har antikvarisk bedömning.

¹ L1977:9884 Fornlämning (Hejde 1:1). Lindqvist 1942:69-70

² Swanström, E. 1980

³ Zerpe, L. 2004

⁴ Norderäng, J. 2019

⁵ L1977:9885 (Hejde 1:2). SHM inventariernr: 20099

⁶ L1977:9887 (Hejde 1:4) G 170

⁷ L1977:9886 (Hejde 1:3) G 171

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karaktäristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del

håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistorier utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vindar och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpopsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för slakten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Hejde kyrkas särdrag ligger i exteriörens utformning, i att kyrkan är hopdragen med ett högt kor och ett kort långhus innan tornet i väster, vilket är resligt med högt placerade gallerier, tegelförsedda bågar och den säregna tornhuven. Tornhuven har med sin fyrkantiga form och sitt indrag inte någon motsvarighet men återger sannolikt en huvtyp som förekom mer allmänt under medeltiden.

Kyrkan har portaler med rikt skulpterade omfattningar vilka genom sin vittring också sannolikt berättar om den brandkatastrof som drabbade kyrkans yttertak på 1490-talet. Östfönstret har ett

rikt, bevarat medeltida masverk. Koret särskiljer sig genom att vara ett av de sista företagna större förändringarna av de gotländska landskyrkorna på medeltiden.

Kyrkorummet har en ovanligt distinkt utformning i bågar, valv och rumsuppdelning. Långhusets valv med ribbor, kolonnetter och sköldbågar har få motsvarigheter på Gotland. Den tvådelade tornbågen likaså. Korets rika glasmålningar hör till de större bevarade sviterna och även till de yngsta. Den djupa triumfbågen saknar motsvarighet och kan ge bidrag till kunskapen om hur kyrkorna byggdes om under medeltiden.

Tornets utrymmen är rymliga och höga, samt återger med bågöppningar, ljusgluggar och murtrappor tydligt medeltida byggnadssätt och ger möjligheter att läsa ut hur man byggde i sten. Gallerierna och ljudgluggarna ger säregna och uttrycksfulla rum. Tornhuvens inre konstruktion ger viktiga bidrag till att förstå äldre konstruktionsmetoder för det omfattande timmermansarbete som det innebär att bygga en tornhuv. Triumfbågmuren på kyrkvinden har bevarat i sig delar av den äldsta kända stenkyrkan som sannolikt hör till öns tidiga kyrkor, att döma av den låga takvinkel. På denna äldsta mur kvarsitter även till exempel fasadputs. Murpartiet uppvisar även fler spår som är av betydelse för att förstå kyrkans byggnadshistoria. Denna del av vinden hör också till de märkligare delarna genom dess förändrade nivåer utifrån valvslagningens skiftande former.

Kyrkans inventarier

Bland inventarierna intager dopfunten den främsta platsen. Av stort intresse är också det sakristieskrank som tidigare stod i koret och nu finns uppställt i sakristian. Viktiga föremål är även några av de träskulpturer som idag finns i museer samt triumfkrucifixet från 1500-talets början och dess flankerande bilder från 1700-talets slut. Altartavlan, predikstolen och målningarna på baksidan av orgeln är av betydelse. Läktarinredningen i ringkammaren bidrar till karaktären i denna del genom det låga utrymme som bildas under läktaren. Klockan i tornet från 1400-talets slut med runinskrift är av stort kulturhistoriskt intresse då den både kan kopplas till återuppbyggnaden efter branden och till dess syskonklocka som finns i Sanda kyrka.

Kyrkogården

Kyrkomiljön med prästgården i närheten har ett stor miljöskapande värde. Kyrkan och prästgården är socknens två mest betydelsefulla byggnader och sammanhanget kyrka – prästgård vilket även synliggörs genom den lilla 'prästgårdsgrinden' i öster, är vitalt och ett av miljöns starkaste signum.

Kyrkogården har en tydlig uppdelning i en äldre del i öster omkring kyrkobyggnaden, och en yngre del i väster. Utvidgningen berättar om socknens expansion och befolkningsökning.

Den norra bågformade kyrkogårdsmuren samt den västra äldre muren uppfördes 1828 och ersatte troligen ett trästaket. Vid den västra muren växer kyrkogårdens äldsta träd, en ask som bör ha planterats vid murens uppförande 1828. Denna årsring är värdefull att bevara.

Gångsystemet med grusade gångar i den äldre östra delen är intakt sedan åtminstone 1940-talet, vilket som är värdefullt att bevara.

Kyrkogården omges av en trädkrans med unga träd. Då det endast finns ett par solitära träd på kyrkogården och områdena utanför kyrkogården är öppna, ger trädkransen en lummighet till kyrkogården och skapar en rumskänsla.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Hejde socken. På kyrkogården angavs 16 av gravvårdarna som kulturhistoriskt värdefulla/intressanta i kyrkogårdsinventeringen 1996. Den uppdaterade gravvårdsinventeringen 2016 utpekade 44 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Hejde kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Hejde kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1090	Byggnadsår enligt Strelow.	SvK, HK
s. 1100-tal	Dopfunten av anonymmästaren "Byzantios" (SvK anger "1100-talets mitt").	GK, HK, SvK
1200-tal(?)	Romanskt kor ev. med absid byggdes.	GK, HK
1239	Byggnadsår enligt Taxuslistan.	SvK
o. 1250	Långhuset och tornet byggdes (SvK anger "trol. omkr. 1230" med valvet och långhusportalen från 1239 och att byggmästaren skulle ha varit Botvid från Eskelhem, dock att långhusportalen utförts av "Ronensis").	GK, SvK
	Muralmålningar i långhuset (GK; i tornbågen m.m., GKM anger "omkr. 1240").	GK, GKM
o. 1300	Muralmålningar i långhusvalvet (1290-1300).	GKM
o. 1350	Det romanska koret revs och det nuvarande koret byggdes.	GKM,
	Kalkmålning i korvalvet (SvK anger "1300-talets mitt eller slut").	GK, SvK
s. 1300-tal	Glasmålningar i Ö korfönstret.	GK, SvK
1420-30	Tre träskulpturer, nu i SHM: Tronande madonna, S:ta Margareta samt kvinnligt helgon (S:ta Katarina av Alexandria?).	SvK
1492	Kyrkan skall ha brunnit enl. en runinskrift på en nu försvunnen sten i korgolvet, det finns två tolkningar av året båda redovisas i SvK, årtalen är 1492 och 1397.	SvK
1493	Kyrkklockan göts av "Ingemar och Olof, de svenske män".	SvK, GKR
1506	Gravsten i korgolvet över Peter Kauparve.	SvK
1510-25	Triumfkrucifixet.	SvK
1597	Gravsten i korgolvet över Anne Rasmusdotter.	SvK
1684	Altaruppsatsen av sandsten, trol. huggen av Jesper Gertson Smitt i Burgsvik.	GK
1688	Sakristiskrank, trol. i korets NÖ hörn.	SvK
s. 1600-tal	Träskulptur (S:t Jakob?), nu på predikstolens baldakin.	SvK
o. 1700	Predikstolen.	GK
	Altarringen.	SvK
1706	Kyrkan renoverades (enligt uppgift i Wallins Analecta).	SvK
1760	Läktaren byggdes.	SvK
1770	Läktaren målades av Johan (Niklas) Weller.	SvK, GKS
1772	Predikstolen ombyggd.	SvK.
	Baldakinen tillkom.	HK
1773	Predikstolen målades av Johan (Niklas) Weller.	SvK, SvK, GK
1775	Inskrift i nedtagen spira.	ATA
1782	"Gardinmålning" av Johan (Niklas) Weller på väggen bakom predikstolen.	SvK
1795	Sakristian byggdes.	GK, HK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1795	Sakristiskranket i koret flyttades in i sakristian.	SvK
	Sakramentsskåpen i koret sattes igen(?).	GF
1700-tal	Kontursågade träfigurer (trol. placerade i triumfbågen flankerande krucifixet). Figurerna tillverkade och målade av Johan (Niklas) Weller.	SvK GKS
1802	Samtliga dörrblad nygjordes, blåmålades.	SvK
1805	Läktaren utvidgades.	SvK
1828	Långhusets två mindre fönster åt S ersattes med ett enda, större fönster och ett nytt fönster togs upp i N långhusväggen. Båda fönstren fick poster av ek och järngaller.	SvK
	Kyrkogårdsmuren nylagd.	SvK
1839	Predikstolen brunmålades.	SvK
1849	Orgel av Sven Peter Petersson, Sjonhem efter ritning av C. G. Blom inköptes (enl. SvK 1846-47).	ISO SvK
o. 1850	Bänkinredning.	SvK
1854	Ljuskrona i sakristian.	HK
1869	V tornfönstret och S korfönstret(?) byggdes om (SvK; förstorades).	SvK, HK
	Ny solbänk av kalksten i det S korfönstret.	SvK
1870	Masverk i långhusfönstren samt sockeln på S fasaden delvis förnyad med stående kalkstensblock, stenhuggare Holmqvist. Ett mindre fönster i N långhusväggen sattes igen.	SvK
	Stengolv i korets Ö del.	SvK
1900	Värmeugn (SvK; kamin) i långhusets NÖ hörn, skorsten.	SvK, GF
1923	Ny orgel med bibehållande av 1840-talsfasaden (inventarieinventeringen ifråga sätter detta), byggd av Olof Hammarberg, Göteborg.	SvK, ISO, ATA, II
1927	Kyrkogårdsmur (spritputs och brädavtäckning?).	SvK
1935-36	Restaurering efter förslag av arkitekt Erik Fant, Stockholm. Konservator C. Wilh. Pettersson, Stocksund. Entreprenör byggmästare Carl Nilsson, Visby.	GK GF, ATA
	– Ny panel och ny spirstock på tornhuven. Reparation av huvens stomme.	GF
	– Omputsning av fasaderna.	GF
	– Tegelomfattningen till en korsformig glugg i tornet togs fram. Tegelbågar i ljud- och gallerigluggar togs fram.	SvK, GF
	– Muralmålningarna togs fram, kompletterades och konserverades.	SvK, GKM
	– Altarringen målades om (marmorering).	SvK
	– Predikstolens 1700-talsmålning togs fram.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1935-36	– Bänkinredningen gråmålad med blåmarmorade fyllningar.	SvK
	– Målningen på skranket i sakristian togs fram.	SvK
	– Johan (Niklas) Wellers pannåer från läktarbarriären monterades på orgelhuset. Läktaren förstörades.	SvK HK
	– Värmeledning med pannrum under sakristian, kaminen togs bort.	SvK GF
1949	Elinstallation för belysning.	GF, ATA
	Kyrkogården utvidgades åt väster.	GF, HK
1953	Dopfunten flyttades från korets SV hörn till tornbågspelaren. Arkitekt Nils Arne Rosén, Stockholm.	GF ATA
	Ny dörr i norra tornportalen.	GF
1955-56	Faltaken över koret och långhuset lades om.	GF
	Åskledaranläggning.	GF
1975	Korets och långhusets tak samt korets V gavelröste kläddes med trapetskorrugerad stålplåt. Levererades av Väte plåtslageri.	GF, ATA, HK
	Tornhuven målades med täckfärg.	ATA GF
	Hängrännor och stuprör på koret och långhuset.	
1976	Inre renovering genom konstnär Harald Norrby, Klintehamn: Väggar och valv rengjordes. Golven slipades och lackades. Tre sakramentsskåp i koret togs fram.	GK ATA GF
1982	Orgel av J. Künkels Orgelverkstad AB, Lund.	GF
1985-86	Fasadrenovering efter förslag av ing. Lars-Göran Löfström, RAÄ, Stockholm. Entreprenör BPA, Visby:	GK GF
	– Ny puts och avfärgning på torn, långhus och kor.	GF
	– Avfärgning av sakristians fasader.	GF
	– Målning av snickerier.	GF
	Elbelysning på vindarna.	ATA
1988	Högtalaranläggning och hörslinga.	GF
1989	Reparation av kondensskada i skorsten (i korets N vägg;).	GF
1990	Ny el-panna samt ny servisledning och el-central.	FF
1990-91	De medeltida glasmålningarna konserverades. Konservator Gustav van Treeck, München.	GF
1991	Orgeln reparerades av Tomas Svenske.	ATA
1995	Korportalens nedre delar konserverades. Konservator Misa Asp m.fl., RAÄ, Stockholm.	GF
1996	Ljusbärare.	GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1997	Korportalens övre delar konserverades. Konservator Solveig Marchner m.fl., RAÄ, Stockholm.	GF
2000-01	Predikstolen konserverades av Carl Henrik Eliason, Visby.	GF
2002	Sändes kyrkklockan till England för renovering då den 2001 spruckit.	GF
2002-03	Genomfördes en utvändig restaurering som omfattade bl.a. tornhuven och taken renoverades och lades om. På S galleritaket hittades en ålderdomlig konstruktion en ”nockås” som rekonstruerades. Allt utifrån synligt virke tjärsmordes. Klockdäcket sågs över. Fasaderna rengjordes, putsades och avfärgades. Masverk och fönster reparerades och inspektionsbryggor på vindarna byggdes. Dessutom byttes åskskyddsanläggningen ut och belysningen på vindarna kompletterades. Dörrarna skrapades och målades, i torngallerierna tjärsmordes de. Portarna justerades tätades med lammull. Omfattningarna konserverades.	GF
	Lotine anordnade bättre förvaring för kyrkas textilier samt ombesörjde att de textilier som behövde rengjordes alt. konserverades.	GF
	Konserverade Stenkultur i Stockholm AB 13 st. gravvårdar.	ATA
2005?	Belysningen i kyrkorummet reparerades och kompletterades. Renoverade Dahlströms metallgjuteri HB de båda ljuskronorna i kyrkorummet.	Muntl.
2011	Restaurering av kyrkogårdsmur. Entreprenör, När Bygg.	
2011-2013	Anläggande av ramp, flytt av dopfunt och lampett, installation av ljusbärare samt nedtagning av träd. Församlingen och Byggnadshyttan på Gotland.	GM
2014	Anläggning av minneslund. Ansvarig, Hejde församling.	GM
2014	Restaurering av orgel. Ansvarig entreprenör Alvis Melbardis, Riga.	GM
2015	Restaurering av kollekthåv. Ansvarig entreprenör, silversmed Jan-Eve Stengård, textilarbeten Lotta Svensson.	GM
2019	In- och utvändig restaurering. Entreprenör Byggnadshyttan Kalk och Bygg AB. Tornfasaderna och fasaderna i sakristian har restaurerats. Socklar och hörnkedjor har rensats från trasiga fogar och kompletterats med nya kalkbruksfogar. Fönstren har målats och rostskyddats där det varit lämpligt beroende på underlaget. Utvändigt genomfördes också konservering och restaurering av ett urval av fönsteromfattningar. Invändigt genomfördes konservering av fast sten; muralt måleri och odekorerade putsytor. Konservering av bemålat trä av läktare och bänkinredning under läktaren, samt slipning av golven.	GM

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2019	Bänkkvarteren i tornet ändras i enlighet med beslutet till att bli ”kyrktorg”. En lösning för att behålla skärmsidorna men ändå öka tillgängligheten genomfördes. Under arbetet i Hejde kyrka påträffades en runsten under golvet i koret framför korportalen som varit försvunnen sedan 1800-talet. Runstenen togs fram och gjordes synlig i golvet. Håltagning gjordes i befintlig håltagning för äldre värmeledning. Val av kulör på snickerier valdes efter provstrykning och färgvalet blev linoljefärg. Konservering av dopfunt och mögelsanering av porträtt samt stöldsäkring av porträtt. Installation av nytt värmesystem. Det gjordes inga nya håltagningar då äldre befintliga kunde användas.	
2022	Restaurering av tre portalen. Entreprenör Stenteknik AB.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm (24/10 2007).
GK	Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
HK	Bengt Stolt, Hejde kyrka, 1991.
II	Inventering av inventarierna i 2004-2007 kyrka 1996-2000, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
Muntl.	muntlig uppgift från församlingen.
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Nilsson Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd III, 1942.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade forn lämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Läns museet Gotlands fornsals arkiv, Visby.
 Inventering av inventarierna i 2004-2007 kyrka 1996-2000, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
 Inventering av Hejde kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
 Inventering av Hejde kyrkogård, utförd 2016 av Gotlands Museum.
 Norderäng, J. 2019. Arkeologisk undersökningsrapport efter schaktningsövervakning på fastigheten Kyrkogården 1:1 Hejde socken, Gotlands region och län. Länsstyrelsens dnr: 431-4611-18.
 Program för utvändiga reparationsarbeten på Hejde kyrka, Jan Utas 2001
 Stolt, B., Hejde kyrka, 1991.
 Swanström, E. 1980. Rapport ang. besiktning av schakt för regnvattenledningar. RAGU dnr: 11.393.79.
 Vård- och underhållsplan Hejde kyrka. Arkitekt Jan Utas, Visby.
 Zerpe, L. 2004. Rapport över arkeologisk förundersökning vid Hejde kyrka, Hejde socken, Gotland. Lst dnr 431-499-03.

Tryckta källor

Lindqvist, S. 1942. Gotlands Bildsteine Vol II.
 Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.
 Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
 Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
 Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
 Sveriges Kyrkor, Gotland bd III, 1942.
 Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
 Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.
 Öhrman, R., Sockenmagasin på Gotland, Gotländskt Arkiv 1990.

Kartor

Skattläggningskarta Hejde socken 1753. Lantmäteristyrelsen H43-1:1.
 Laga skiftes karta 1879. Lantmäteristyrelsen H43-2:3.